

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LITERATŪROS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

EVELINA MIŠKŪNAITĖ

Literatūrologijos specialybės II kurso magistrantė

**SIGITO PARULSKIO, GINTARO BERESNEVIČIAUS,
GIEDROS RADVILAVIČIŪTĖS, REGIMANTO
TAMOŠAIČIO ESEISTIKA KAIP ASMENINĖ ESĖ:
LYGINAMASIS ASPEKTAS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas

Lekt. Dr. Nerijus Brazauskas

Šiauliai 2011

TURINYS

I. ĮVADAS.....	4
II. „ASMENINĖ ESĖ“: TEORINĖS APIBRĖŽTYS	8
2.1. Asmeninė esė kaip subžanras.....	8
2.2. Asmeninė esė: eseistinis mąstymas ir/ar rašymas.....	14
III. ESĖ KAIP ORIGINALAUS TEKSTO KŪRIMAS IR REFLEKTAVIMAS	18
3.1. Asmeninė esė kaip „atviras“ kūrinys: sąsajos ir sankirtos.....	18
3.1.1. Sigitos Parulskio <i>asmeninė esė</i> : atviras, ironiškas ir refleksyvus kūrybinis žaismas	20
3.1.2. Gintaro Beresnevičiaus <i>asmeninė esė</i> : istorijos, mitologijos, politikos, mentaliteto lyginamoji refleksija.....	28
3.1.3. Regimanto Tamošaičio <i>asmeninė esė</i> : humoristinis žaidimas jausenomis, mintimis ir virtualiomis tikrovėmis	33
3.1.4. Giedros Radvilavičiūtės <i>asmeninė esė</i> : atviro ir intymaus kalbėjimo gyvenimo tema prerogatyva.....	36
3.2. Asmeninė esė kaip savo skaitytojo kūrimas: „pavyzdinio“ ir „empirinio“ skaitytojo lūkesčiai	42
IV. IŠVADOS.....	47
V. SANTRAUKA.....	50
VI. SUMMARY	51
VII. LITERATŪRA	52
VIII. ANOTACIJA.....	54
IX. ANNOTATION	54

I. ĮVADAS

Temos naujumas ir aktualumas. Lietuvių literatūra nestokoja žanrų gausos, tačiau priklausomai nuo istorinio laikotarpio, politinės, socialinės situacijos ar vertybių mato dažniausiai vyrauja tam tikri dominuojantys žanrai (pvz., romanas, eilėraštis, apysaka, apsakymas), kurie neretai įsitvirtina dėl konkrečiam laikmečiui parankių savo žanrinių ypatybių. Dėl šių ypatybių neretai išskyla ne tik pats žanras, tačiau taip pat ir koks nors konkretus jo tipas (pvz. psichologinis, nuotykių romanas, didaktinė apysaka ir pan). Nenuostabu, kad keičiantis materialinio ir dvasinio gyvenimo raidai, kitoks tampa ir požiūris į literatūrą. Svarbiausia, kad gali pasikeisti ne tik koks nors vienas momentas (pvz., kūrėjo požiūris), bet daugelis su literatūra susijusių aspektų (jos tematika, problematika, formų įvairovė, skaitytojų, kritikų vertinimas ir t.t.). Taip yra ir su šių dienų rašytiniais kūriniais. Literatūrą tam tikra prasme būtų galima palyginti su gyvu organizmu, nuolat atliekančiu savo funkcijas, tačiau taip pat besitransformuojančiu lygiagrečiai su laiko tėkme. Vytautas Kubilius rašė: „Kiekviena epocha išsiugdo tokią žanrinę formą, kuri labiausiai atliepia jos esmę“¹. XX amžius – naujovių, novatoriško mąstymo amžius. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje esė žanras susilaukė dėmesio, o kartu su XXI amžiumi prasidėjo didysis lietuviškos esė pakilimas. Taip įvyko, nes būtent esė savo nesuvaržyta žanrine charakteristika (turiniu, forma, stiliumi), labiausiai tinka novatoriškam šių dienų literatūros kūrėjui (rašytojui) ir vartotojui (skaitytojui). Minėto laikotarpio pradžioje viena po kitos pasirodė tokios esė knygos, kaip Sigito Parulskio „Nuogi drabužiai“ (2002), Gintaro Beresnevičiaus „Vilkų saulutė“ (2003), Giedros Radvilavičiūtės „Suplanuotos akimirkos“ (2004), Alfonso Andriuškevičiaus „Rašymas dūmais“ (2004), Rolando Rastausko „Kitas pasaulis“ (2004), kiek vėliau Regimanto Tamošaičio „Vitaminų pardavėjas“ (2007), susilaukusios nemaža dėmesio. Jos ne tik tapo intensyviai skaitomos ir aptarinėjamos, bet ir pasiūlė lietuvių literatūrai kitokį požiūrį į tekstą, naują kūrybos matą, apskritai lėmė įvairius šiuolaikinės eseistikos semantinius, stilistinius niuansus. Pirmiausia, kartu su minėtų tekstų populiarumu, literatūra įgijo ryškaus subjektyvumo, kūrėjo asmenybiškumo, intymumo, autentiškumo, naują intriguojantį, ironišką ir žaismingą stilių. Antra, iki XXI amžiaus panašaus pobūdžio tekstai nebuvo vertinami. Dėmesį jiems nulėmė tai, kas vadinama daugiareikšme postmodernizmo sąvoka. Trečia, žanro raiškos priemonės (intertekstualumas, asociatyvumas, refleksyvumas ir pan.) ėmė byloti apie intelektualaus skaitytojo poreikį. Čia savaiame kultų klausimas: Jeigu tekstams keliami kokybės reikalavimai, tai kodėl gi jie neturėtų būti keliami ir skaitytojui? Juk būtent esė sunkiai įsivaizduojama be intelektualaus, gyvenimišką patirtį turinčio, atviros pasaulėžiūros skaitytojo. Įdomu tai, kad šios adresato savybės paprastai taip ryškiai neakcentuojamos, kalbant apie kitų žanrų tekstų suvokimą.

¹ Vytautas Kubilius, *Žanrų kaita ir sintezė*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 196.

Nepaisant žanro populiarumo ir vis gausėjančių eseistinių tekstų (rinkinių), eseistikos tendencijos lietuvių literatūroje tyrinėtos palyginti retai, negausiai². Iki šiol dar nėra visiškai aiškiai apibrėžtos esė pradžios bei raidos chronologinės ribos, tipologinė sistema, nedaug rašyta apie šiuolaikinei lietuvių eseistikai būdingas poetines ir estetiškes savybes, praktiškai detaliau neanalizuotas joks konkretus esė žanrinis tipas kaip subžanras (tokia analizė padėtų labiau atskleisti ir suprasti žanro prigimtį, privlaumus ir trūkumus). Akivaizdus ir literatūros tyrėjų bei kritikų, rašiusių apie esė (Lauros Auksutytės, Vytauto Kubiliaus, Dalios Čiočytės, Gintaro Beresnevičiaus, Jūratės Baranovos, Elenos Baliutytės, Daivos Pagojienės, Laimos Arnatkevičiūtės, Vlodo Krivicko ir kt.), požiūrių išsiskyrimas. Nuomonių įvairovę tikriausiai lemia tai, kad „esė aprėpia labai platų temų spektrą, yra nevienalytė stiliaus ir formos atžvilgiu, tad ir teoretikų yra sisteminama įvairiai – tiek orientuojantis į tematiką, tiek į stilistiką bei subjektyvumo ir objektyvumo santykį“³. Būtent todėl lietuvių literatūrologų darbuose nerasime aiškios ir vieningos metodologijos (-ų), padedančių atskleisti esė tekstų ypatybes. Taigi bet koks lietuvių esė tyrinėjimas būtų aktualus ir svarbus.

Magistro darbo tema – „Sigitto Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Regimanto Tamošaičio eseistika kaip asmeninė esė: lyginamasis aspektas“ – aktuali, nes, kaip jau minėta, detalių praktinių lietuvių eseistikos, o ypač kokio nors konkretaus esė tipo tyrinėjimų yra nedaug. Pats žanras reliatyvus, turintis plačias kūrybines išgales ir perspektyvas, todėl verta į jį kuo išsamiau gilintis ir aptarti. Šiame darbe, analizuojant ir lyginant minėtų autorių tekstus, siekiama atskleisti pagrindines jų eseistikos poetines (semantinis, prasminis lygmuo) ir estetiškes ypatybes, autoriaus ir teksto bei autoriaus ir skaitytojo tarpusavio santykį bei priklausomybę, galimas rašymo intencijas, o svarbiausia, pažiūrėti, ar analizei pasirinktų eseistų tekstus galima priskirti *asmeninės esė* tipui (subžanrui)⁴. Kad tai būtų įmanoma padaryti, analizuojamos *asmeninės esė* teorinės apibrėžtys, koncepcijos, jų ribos, problemos ir konkretūs tekstai, atsižvelgiant į kitų žinomų užsienio personalijų eseistų kūriniių ypatybes (plačiąja prasme kontekstą).

Tyrimo objektas. Magistro darbo tyrimo objektas – Sigitto Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Regimanto Tamošaičio eseistika, kuri analizuojama kaip *asmeninė esė*. Nagrinėjami šie minėtų autorių esė rinkiniai: „Nuogi drabužiai“ (2002), „Miegas ir kitos moterys“ (2005), „Vilkų saulutė“ (2003), „Suplanuotos akimirkos“ (2004), „Vitaminų pardavėjas“ (2007).

Darbo tikslas. Darbo tikslas – analizuoti Parulskio, Beresnevičiaus, Radvilavičiūtės, Tamošaičio eseistiką kaip *asmeninę esė*, atskleidžiant šios esė estetikos ir poetikos ypatybes, eseistų individualumą. Uždaviniai: 1) Pateikti *asmeninės esė* teorines apibrėžtis, nurodant jų ribas ir

² Minėtinas tik Birutės Janulevičiūtės-Ivaškevičienės darbas *Lietuvių eseistikos raidos bruožai* (1904-1940), [Rankraštis]: socialinių mokslų daktaro disertacija, Vilnius, 1993.

³ Laima Arnatkevičiūtė, „Erdvė ir laikas lietuvių eseistikoje“, *Lituanistika.*, 2005, T. 61, Nr. 1, p. 65.

⁴ Terminą „Personalioji esė“ į lietuvių literatūrą įveda Jūratė Baranova. Žr. Jūratė Baranova, „Personalioji esė: tarp įspūdžio ir naratyvo“, *Filosofja ir literatūra: priešpriešos paralelės ir sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 389.

problemas; 2) Identifikuoti *asmeninės esė* autoriaus mąstymo bei raiškos ypatybes; 3) Nagrinėti lietuvių autorių esė būdingas poetines priemones ir estetines pozicijas; 4) Palyginti skirtingų autorių eseistikos savybes, jų panašumus ir skirtumus; 5) Nustatyti *asmeninės esė* skaitytojo tipus, jų sąryšį su autoriaus institucija ir tekstu; 7) Atskleisti adresato „lūkesčių horizontą“ ir jo reikšmę skaitomų tekstų suvokimui ir interpretavimui.

Tyrimo metodologija. Tyrimo metodologija – komparatyvistikos teorija, Billo Roorbacho „asmeninės esė“, Umberto Eco „atviro kūrinio“ bei „pavyzdinio skaitytojo“ ir „empirinio skaitytojo“, Hanso Roberto Jausso „lūkesčių horizonto“ koncepcijos. Kadangi *asmeninė esė* dar nėra kanonizuota, pasitelkiamos ir Phillipa Lopate'o bei Josepho Epsteino įžvalgos apie *asmeninės esė* meną. Magistro darbe analizuojant ir interpretuojant pasirinktų autorių esė, pasitelkiamas komparatyvistinis metodas, kuris apima dviejų sintezių taktiką: pirmąją hipotetinę, brėžiančią tyrinėjimo perspektyvą, antrąją – kylančią iš analizės. Lyginamoji analizė, gretinant faktus ir literatūrinius tekstus, nutolusius arba nenutolusius laike ir erdvėje, ne tik praplečia literatūrologinių tyrimų akiratį, bet ir leidžia moderniai susieti skirtingas teritorijas, ieškant naujų meno ir mokslo jungčių (interdisciplininis komparatyvistinių studijų bruožas). Būtų tikslinga aiškiai apibrėžti komparatyvistikos sąvoką: „[...] literatūros mokslo šaka, tirianti tarptautinius literatūrinius ryšius, motyvų, žanrų ir formų migraciją bei tipologiją, pasaulinės lit-ros kaip raidos proceso dėsningumus. Vartojama lyginimų metodika, pagrįsta istorinio priežastingumo principu, literatūrinių konvencijų bendrumo suvokimu ir estetinių vertybių gradacija⁵. Šią sampratą praplėstų Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašielionienės akcentuojama šiuolaikinė komparatyvistikos koncepcija, teigianti, kad komparatyvistika „[...] taip pat tiria sankirtas tarp įvairių diskurso tipų – literatūrinių ir neliteratūrinių, tai yra tarp literatūros ir pačios įvairiausios meninės praktikos: literatūros ir dailės, literatūros ir kino, taip pat tarp skirtingų literatūrinių formų ir žanrų, tarp literatūros ir kitų pažinimo sričių“⁶.

Tyrimo tikslo ir uždavinių įgyvendinimui svarbios „asmeninės esė“ koncepcijos. Darbe konkrečiai remiamasi Billo Roorbacho koncepcija, suformuluota knygoje „Šiuolaikinė kūrybinė negrožinė literatūra: tiesos menas“ („Contemporary Creative Nonfiction: The Art of Truth“ (2001))⁵, Phillipa Lopate'o įžvalgomis, išdėstytomis jo antologijos „Asmeninės esė menas“ („The Art of the Personal Essay“) įvade. Josepho Epsteino teorija, išdėstyta straipsnyje „Asmeninė esė: atradimo forma“ („The Personal Essay: a Form of Discovery“), publikuojamame „Nortono knygoje apie asmeninę esė“ („The Norton Book of Personal Essays“). Taip pat remiamasi Umberto Eco „atviro kūrinio“ bei „pavyzdinio skaitytojo“ koncepcijomis, padedančiomis analitiškiau tyrinėti esė

⁵ Vytautas Kubilius, „Komparatyvistika“ in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 241

⁶ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašielionienė, *Komparatyvistikos pagrindai*, Mokomoji knyga filologijos studentams, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 10.

kūrinius. Analizuojant adresato lūkesčius ir reakcijas, pasitelkiama Hanso Roberto Jausso „lūkesčių horizonto“ („Erwartungshorizont“) sąvoka, kuri aiškinama kaip skaitytojų auditorijos normų bei referencijų sistema tam tikru momentu, pagrindžianti vienokį ar kitokį kūrinio perskaitymą bei estetinį jo vertinimą. Pastarasis sąlygoja kūrinio „lūkesčių horizontą“, kuris susideda iš kelių elementų: „ 1) „Žanro atpažinimas. Skaitytojai, remdamiesi patirtimi jau turi savotišką „lūkesčių horizontą“, kuris arba sutampa su autorius siūlomu kūrybos modeliu arba nesutampa; 2) Kūrinio estetinė vertė nustatoma pagal santykį su nusistovėjusia tradicija. Ankstesnių kūrinių forma ir tematika veikia adresato „pažintį“ su tekstu; 3) Teigiamas arba neigiamas vertinimas formuojamas atsižvelgiant į skaitytojų įprastą bendrinę ir kūrinio poetinę kalbą“⁷.

Literatūros istorijoje yra faktų, liudijančių skaitytojų estetinio vertinimo kitimą kokio nors kūrinio atžvilgiu iki galutinio „lūkesčių horizontų“ (publikos ir autoriaus) sutapimo.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, teorinė dalis, tiriamoji dalis, išvados, literatūros sąrašas, santraukos ir anotacijos lietuvių bei anglų kalbomis. Įvade apibrėžiami pagrindiniai tyrimo aspektai, pristatoma metodologija. Teorinėje dalyje svarstomos *asmeninės esė* sąvokos, apibrėžtys, pagrindiniai bruožai ir tipologinės linkmės. Tiriamojoje dalyje nagrinėjami konkretūs Beresnevičiaus, Radvilavičiūtės, Parulskio, Tamošaičio kūriniai, gilinamasi į jų poetikos bei estetikos pobūdį, tarpusavio sąsajas, tapatumus ir skirtumus, santykį su užsienio *asmeninės esė* autorių tekstais, skaitytojo vaidmenį ir galimas įtakas. Darbas baigiamas išvadomis, santraukomis lietuvių ir anglų kalbomis, literatūros sąrašu, anotacijomis.

⁷ *Ibid*, p. 36.

II. „ASMENINĖ ESĖ“: TEORINĖS APIBRĖŽTYS

2.1. *Asmeninė esė* kaip subžanras

Prieš pradėdant gilintis į „asmeninės esės“ kaip subžanro esmę ir formuluoti jo teorinį apibrėžimą, pirmiausia reikėtų aiškiai ir tiksliai įvardyti esės žanro sąvoką ir jos klasifikacinę sistemą.

Esė (pranc. *essai* – bandymas) – lanksčiausias, kartu su laiko tėkme kintantis, nekanoniškas (ne)grožinės literatūros žanras, kuriam priskirtini įvairios tematikos (filosofinės, istorinės, politinės, literatūrinės, mokslinės ir t.t.), kompozicijos, stilistikos, vidutinės apimties prozos kūriniai. Autoriaus autentiškas mąstymas, intelektualinė ir gyvenimiškoji patirtis, individualus stilius (dažniausiai – tai mokslinio, publicistinio ir meninio stilių samplaika), originalus požiūris ir spontaniškai besiplėtojanti mintis, fakto ir išmonės derinys – skiriamieji esės bruožai. Esė svarbus polemiskumas, intertekstualumas, (savi)refleksyvumas, numanomas adresatas. Tai hibridinis žanras, nes esė užima tarpinę padėtį tarp grožinės ir negrožinės (fakto) literatūros⁸.

Nėra nusistovėjusios, visuotinai priimtose esės tipologijos, nes kūrinių skirstymas remiasi skirtingais kriterijais ir argumentais. Literatūrologai dažniausiai išskiria penkis pagrindinius esės tipus: kritinę, literatūrinę, kultūrinę, periodinę ir biografinę esė. Anot Čiočytės, literatūrinė esė išsivystė iš periodinės esės – moralistinio ir pramoginio rašymo, pasižymėjusio papročių refleksija ir asmeniškumu, šiek tiek drausmintos periodinės publikacijos apribojimų. Kadangi literatūrinė esė plėtojasi tarp fikcijos ir samprotavimo, Čiočytė teigia, jog ji priartėja prie fikcinės literatūros žanrų ir skaido į dar smulkesnius potipius: literatūrinę argumentacinę, pasakojamąją ir poetinę esė. Argumentacinės esės esmę sudaro analogijos, pasakojamosios esės – tezės sklaida, pasitelkiant aprašymą, dialogus, komentarus, o poetinės esės – meditacijos principas. Ji pasižymi asociacijomis. Tačiau esė kūrinyje neretai derinamos įvairios literatūrinės technikos⁹.

Asmeninės esės subžanras savo prigimtimi šiek tiek primena biografinę esė, tačiau šiuos du žanro tipus sutapatinti būtų klaidinga. Kaip minėta, patį terminą lietuvių literatūroje viena pirmųjų savo monografijoje paminėjo literatūrologė Jūratė Baranova, pažodžiui išversdama jį „Personaliosios esės“ pavadinimu. Tačiau plačiau ir išsamiau šis esės tipas beveik neanalizuotas, todėl tikslinga būtų įsigilinti į šio subžanro esmę. Kadangi esė žanras (taip pat ir jo tipai) yra universalus, paplitęs ir išsamiai tyrinėtas Vakaruose, šiam darbui pasitelkiama ir užsienio literatūros rašytojų ir teoretikų koncepcijos ir įžvalgos.

⁸ Evelina Miškūnaitė „Sigito Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės eseistika: estetika ir poetika“ (bakaluro darbas).

⁹ Dalia Čiočytė, „Literatūrinė ir kritinė eseistika“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sudarytojas Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 347.

Pirmiausia remiamasi eseisto Billo Roorbacho suformuluota *asmeninės esė* („*the personal essay*“) ir *formaliosios esė* (*the formal essay*) koncepcija. Roorbachas sukuria sąvoką „*creative nonfiction*“ (terminas sunkiai išverčiamas į lietuvių kalbą; vienas jo variantų galėtų būti „*kūrybinė negrožinė literatūra*“). Teoretikas teigia, jog „*kūrybinė negrožinė literatūra*“ („*creative nonfiction*“) yra tik bendra etiketė, plačiausias skėtis, kuria apibūdinami įvairių rūšių kūriniai: literatūriniai dienoraščiai ir žurnalai, memuarai (atsiminimai), literatūrinės biografijos, asmeninė esė, formalioji (oficialioji), mokslinė esė, kultūros kritika, literatūrinė žurnalistika, kelionių aprašymai. Šiuos, Roorbacho žodžiais tariant, subžanrus išskiria kalba, sukurianti visas kitas galimas vertes; asmuo, rašytojas, kurio buvimas visada akivaizdus; tiesa ir faktų tikslumas, kuri skaitytojas visada gali patikrinti; nuostaba, nes netikėtai sugriaunamas mūsų, skaitytojų, laukimas, tikėjimas; painumas ar ambicijos¹⁰. Šios savybės būdingos ir *asmeninei esė* (*personal essay*), kurią teoretikas detaliau apibūdina lygindamas su memuarais (*memoir*), ir su *formaliąja esė* (*formal essay*). Pirmiausia Roorbachas išskiria rašantįjį, nes tai „[...] asmuo, individualus žmogus rašymo centre, siela, kuri yra visų kūrybinių siekimų plakanti širdis, ir, žinoma, viso žmogiškumo“¹¹. Taip pagrindinis akcentas suteikiamas tam, kuris rašo, kuris mąsto apie tai, ką sako jo pasakojama istorija. *Asmeninės esė* autorius „juda skersai esė kontinuumo, vis daugiau ir daugiau aiškindamas ir vis mažiau ir mažiau pasakodamas, vis daugiau ir daugiau dirbdamas su idėjomis ir vis mažiau ir mažiau su vaizdais, vis daugiau ir daugiau su aiškiomis tezėmis ir viešomis loginėmis ir retorinėmis strategijomis, o mažiau ir mažiau su chronologijomis“¹². Matome esė žanro pobūdį ir specifinį bruožą – intelektualinės minties išraišką ir apmąstymą. Svarbiausia yra turinys, tai, kas išsakoma skaitytojui. Tuo tarpu „forma, o ne kalbantysis yra daug svarbesnė formaliojoje esė“¹³. Jos autorius niekada pats sau neprieštarauja, atmeta opoziciją, vengia pirmojo asmens formos, dėsto nepaneigiamas tiesas. *Asmeninės esė* autorius renkasi pirmojo asmens formą. „Asmeninė esė tam tikra prasme ir yra jos rašytojas. Ir taip pat asmeninė esė yra žmogus, siekiantis daugiau aistros negu logikos (bet taip pat mylintis logiką), daugiau emocijų negu tikslumo (bet mylintis kruopštumą), daugiau klausimų negu atsakymų“¹⁴. Taigi matome, kad *asmeninės esė* autorius yra ieškantis, bet ne konstatuojantis, žinantis, bet nedeklaruojantis savo žinojimo, mezgantis dialogą ir komunikuojantis su skaitytoju. Jokiu būdu negalima sakyti, kad *asmeninė esė* neturi formos. Kaip sako Roorbachas, pasisekusi asmeninė esė visada yra formos eksperimentas, randantis savo geriausią struktūrą, ji visada nepanaši į kitas“¹⁵. Taip Roorbachas pateikia svarbių asmeninės esė bruožų, kurių

¹⁰ Žr. Bill Roorbach, *Contemporary Creative Nonfiction: The Art of Truth*, Oxford University Press, 2001, p. 1–7.

¹¹ *Ibid.*, p. 192.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, p. 193.

funkcionavimą ir išraišką bus siekiama identifikuoti ir analizuojamų lietuvių autorių kūrinuose. Roorbacho klasifikacinis skirstymas leidžia preciziškiau atskirti esė tekstus, nustatyti jų savybes.

Žymus amerikiečių eseistas, poetas bei filmų kritikas Phillip Lopate, savo sudarytoje antologijoje „Asmeninės esė menas“ („The Art of the Personal Essay“) šį subžanrą apibūdina kaip vieną iš labiausiai suprantamų ir prikaustančių dėmesį literatūros tipų, kuriuos turime¹⁶.

Viena reikšmingiausių šio subžanro savybių yra jos intymumas. Autorius kalba tarsi tiesiogiai skaitytojui, patikėdamas jam viską, nuo plepalų iki išminties. Dalindamasis savo mintimis, prisiminimais, troškimais, nusiskundimais ar užgaidomis, *asmeninės esė* autorius sukuria santykį su skaitytoju, savotišką dialogą- draugystę, pagrįstą atpažinimu, supratimu, išbandymais ir kompanijos palaikymu.

„Asmeninės esė centras yra prielaida, kad egzistuoja tam tikras žmogiškos patirties bendrumas. Kai eseistas kalba apie save patį, tuo pačiu metu tam tikrais aspektais jis kalba ir apie mus visus. *Asmeninė esė* turi savotišką palinkimą į demokratiją, verčiau teikdama pirmenybę patirčiai, negu reputacijos būsenoms“¹⁷.

Tradiciškai esė buvo skirstoma į formaliąją ir neformaliają (panašiai esė tipus, kaip matėme, išskiria ir Roorbachas). *Formalioji esė*, skirtingai nei *asmeninė esė*, remiasi tikslų rimtumu, kilnumu, logine organizacija, ilgesne apimtimi. *Formaliosios esė* metodika (technika) praktiškai identiška faktinei ir teorinei prozai, kur literatūrinis efektas yra antraeilis po pagrindinio tikslo. Neformalioji esė yra priešinga formaliajai. Jai svarbiausias asmenybiškumo komponentas (savęs atskleidimas, individualus skonis ir patirtys), humoras, grakštus stilius, nenuosekli struktūra, temų naujumas ir neįprastumas, formos gaivumas, išsilaisvinimas nuo sąstingio ir prisirišimo (priklausomybės), neužbaigtas arba eksperimentinis temos traktavimas. Tačiau nėra labai griežtų skirtumų tarp formaliosios ir *asmeninės esė*, nes jos savo tam tikrai bruožais gali būti panašios. Skiriasi tik tam tiki niuansai. *Formalioji esė* iš visų bruožų pirmenybę pirmiausia teikia lengvumui. *Asmeninė esė*, kuri neprivalo būti pernelyg lengva (paprasčia), į visa ko centrą pastato patį autorių.

Anot Phillip'o Lopate'o, „Asmeninė esė turi nesuvaržytą formą ir remiasi atvirumu bei savęs atskleidimu“¹⁸. Skirtingai nei formalioji esė, *asmeninė esė* daugiau priklauso nuo stiliaus ir asmenybiškumo (individualumo) negu nuo sandaraus samprotavimo.

Kitas žinomas šių dienų amerikiečių eseistas Joseph Epstein minėtame straipsnyje „Asmeninė esė: atradimo forma“ *asmeninę esė* pirmiausia apibūdina kaip laimingą literatūros atsitiktinumą, kuris turėjo ateiti į pasaulį be jokio staigaus įsiveržimo. Michel de Montaigne (1530-1590), atrodo, buvo pirmasis eseistas, akivaizdžiai parodęs, kad jis savo kūryboje neketina būti išsamus ar pretenduojantis į galutines išvadas.

¹⁶ Phillip Lopate, *The Art of the Personal Essay*, Anchor Books, New York, 1994, p. 23.

¹⁷ *Ibid.*, p. 23.

¹⁸ *Ibid.*, p. 24.

Rašymo būdas, kuris labai panašus į *asmeninės esė* stilių, randamas dar romėnų filosofo Senekos laiškuose. Taip pat pirmojo asmens forma buvo naudojama tokiose didingose autobiografijose kaip, pavyzdžiui, Šventojo Augustino. Tačiau nei Senekos laišakai, nei Šventojo Augustino autobiografija nėra visiškai tokie pat kaip *asmeninė esė*. Jie abu parašyti pagal labai skirtingų formų apribojimus. Epsteinas *asmeninę esė* pavadina būtent „laimingu“ atsitiktinumu todėl, kad tai laisviausia forma visoje literatūroje. Paties Epsteino žodžiais tariant, tai „[f]orma, kuri savyje iš esmės beformė, asmeninė esė gali pakilti bet kuriuo kursu, statydama savo nuosavą struktūrą, judančią tolyn, kaskart perkonstruodama ir perdarydama save ir jos autorių“¹⁹.

Epsteinas mano, kad remiantis esė atsitiktinumu pagrįsta kokybe, niekas nenusprendžia tapti eseistu. Vieni galbūt ankstyvame amžiuje svajoja tapti poetais, dramaturgais ar romanistais, o galbūt netgi kritikais. Kiti kažkaip blaškosi arba svyruoja prieš tapdami eseistais. Tačiau atsižvelgiant į kuklią esė reputaciją ir jos kryptį bei tendenciją būti mokomą mokyklose, yra pakankamai nuostabu, kad kas nors turėtų kada nors vėl norėti skaityti esė, leisti jas rašyti²⁰.

Literatūros formos mėgsta atsargas, jų vertinimas kyla ir krinta, tačiau pirmiausia ne dėl kokybės, o dėl prestižo. Dar palyginus neseniai esė prestižas (estetinis vertinimas) buvo žymiai žemesnis negu romano. Romanas buvo vaizduotės menas. Jis buvo įtrauktas į universitetų mokymo programas kaip „kūrybinis“ rašymas. Esė, skirtingai, buvo buitinės, kasdieniškos minties, žemiškos, nuobodžios – baigtos bet koku būdu, niekuo neiškilios (idėjiškai neprasmingos?). Tačiau panašu, kad toks vertinimas keičiasi.

Poezija, kuri kadaise buvo laikoma pirmuoju žanru, varžėsi tik su drama. Bet kurio rašymo stiliaus prestižas priklauso nuo istorinių aplinkybių. Praeities dramaturgas šiandien tikriausiai rinktųsi naują, dar nežinomą, bet puikiai tinkančią, naujiems laikams formą. Kodėl tam tikrų žanrų populiarumas kyla ir krinta yra savaimė be galo komplikotas klausimas. Epsteino manymu, gėda, kad žmonės nebeturi kantrybės tokios ilgos apimties žanrams kaip romanas. Tačiau sudėtingų mūsų dienų tiesų perteikimui, reikalingos naujos literatūros formos. Vengrijos kritiko Georgo Lukacso, dar dvidešimto amžiaus pradžioje buvo pranašaujama, kad esė taps viešpataujančia moderniojo amžiaus forma. Esė su savo eksperimentine ir skeptiška dvasia, atsparia dogmoms, iš tiesų buvo ideali forma. Trumpai tariant, esė buvo ir išlieka, pereinančių ir nepastovių vertybių laikų, tobulu žanru²¹.

Asmeninė esė turi vieną ypatybę, skiriančią ją nuo fikcijos. Ji yra apribota tikrovės. „Asmeninėje esė nėra jokių nepatikimų pasakotojų. Asmeninėje esė adresatas privalo tikėti tuo, ką pasakoja autorius, nors jis yra laisvas nebūti įtikintas paties pasakojimo būdo. Skaitytojas tiki esė faktais, kaip faktais, kurie egzistuoja tikrovėje, skirtingai nuo romanų detalių (faktų), kurių galutinė

¹⁹ Joseph Epstein, *The Norton Book of Personal Essays*, W.W. Norton & company, 1997, p.11.

²⁰ *Ibid*, p. 11.

²¹ *Ibid*, p. 14.

būtis gyvena jų autorių mintyse, nepaisant jų tikrosios kilmės. Asmeninės esė temos tikroviškumas, akivaizdumas priklauso nuo skaitytojo požiūrio taško²².

Epšteinas savo straipsnyje netgi brėžia savotišką eseisto amžiaus diapozoną. Anot jo, asmeninė esė yra tikriausiai iš esmės vidutinio amžiaus ar vyresnių rašytojų žanras, raginantis atspindėti tam tikrą gyvenimo patirtį²³.

Asmeninė esė veikia atskirdama organiškumą nuo paveldėtų struktūrų ir leisdama vieniems dalykams skatinti kitus (veiksmo eigos mechanizmas). Eseistai kartais pasižymi anekdotus, faktus ir pan., kuriuos norėtų panaudoti savo esė, tačiau kurioje kūrinio vietoje konkrečiai tai bus panaudota, jie patys iš anksto pasakyti negali. Būtent todėl Epšteinas *asmeninę esė* pavadina atradimų forma. Anot rašytojo, „vienas atranda tai, ką kitas sudėtingais klausimais, problemomis, dalykais patiria. Rašydamas esė, vienas testuoja kito jaumus, instinktus, mintis, kompozicijos sudėtingumą“²⁴. Dažnai rašydamas esė autorius pats sužino naujų dalykų apie save ir pasaulį. Kokia nors *asmeninės esė* tema neretai tampa asmeniniu savęs paties tyrinėjimu. Pradėjus rašyti esė neretai autorius neturi aiškaus supratimo dėl jos krypties. Iš dalies tai savotiškai panašu į poeziją. Autorius motyvuotas stipraus, tačiau neapibrėžto smalsumo. Dažnai už šio smalsumo yra kompleksas patirtų, tačiau dar nesutvarkytų emocijų. Kartais pasakojimo dėmesio centre atsiduria asmenybė, kartais prieštarinių klausimų srautas. Esė dažniausiai yra apie tai kas nutinka jos pagrindiniam herojui: eseistui arba eseistei²⁵.

Asmeninės esė teritorijos (tematikos) iš esmės tarsi niekas neriboja. Tai išryškėja ir Epšteino sudarytoje antologijoje. Kai kurios šios antologijos esė yra apie plačias ir prasmingas temas, kai kurios apie siauresnes ir ne tokias reikšmingas, dar kitos egzotiškos arba visiškai buitinės (esė „Buvimas vidurinėsios klasės juodaodžiu“, „Gimtoji kalba“, „Kaip valgyti kūginius ledus“ ir kt.). Šeimos santykiai – viena tinkamiausių temų *asmeninei esė*. Aišku tai, kad šio subžanro temų laukas eseistui yra toks pat platus kaip ir pats gyvenimas. Tolesnėje darbo dalyje bus galimybė parodyti, kad taip pat yra ir lietuvių eseistų darbuose.

Tačiau svarbu paminėti, kad ir koks bebūtų *asmeninės esė* tariamas objektas(tema), tikrasis objektas visada yra pačios esė autorius. Visame rimtame rašyme, nepaisant uolios mėginimo pasiekti objektyvumą, autorius vis tiek palieka savo subjektyvius pėdsakus. *Asmeninėje esė* visos pretenzijos siekti objektyvumo labiau pastebimos tik iš pradžių, vėliau visos kaukės pašalinamos ir eseistas „gėdingai“ pereina prie subjektyvumo. Išryškėjęs tiesioginis savęs reprezentavimas, visuomet *asmeninei esė* suteikia žavesio ir intymumo²⁶.

²² *Ibid*, p. 14.

²³ *Ibid*, p. 11

²⁴ *Ibid*, p. 15

²⁵ *Ibid*.

²⁶ *Ibid*, p. 18.

Tikriausiai būtent šis intymumas *asmeninę esė* paverčia beveik patraukliausiu, nesustabdomu žanru. Esė netgi gali būti banalios arba nevykusios, tačiau jų nenuspėjami tikrų įvykių posūkiai ir jų rezultatas (baigtis) suteikia kūriniam gyvybingumo. Būtent netikėti įvykiai yra vienas iš asmeninės esė bruožų. Epsteinas savo knygoje apibendrintai esė stilių apibūdina Williamo Hazlitto žodžiais, kaip „pažįstamą stilių“ („familiar style“). Rašytojas teigia, kad „pažįstamas stilius [...] yra suprantamas pokalbio stilius, parodantis tvirtą užtikrintumą, be apsimetinėjimų, pompastiškumo, jokių spekuliacijų. Būti natūraliam prozoje, pasirodo, reikalinga praktika“²⁷. Tačiau tai ne vienintelis asmeninės esė rašymo būdas. Esė autorių stiliai svyruoja nuo jautraus, agresyvaus, absurdiško iki įžvalgaus, trikdančio tono. Rašymo tipai tokie pat įvairūs kaip ir autorių temperamentai. Tačiau visus asmeninės esė stilius vis dėlto vienija tai, kad juose atrastas tinkamiausias būdas su didžiu nuoširdumu perteikti išgyventas patirtis.

„Svarbiausia, ką *asmeninės esė* autorius turi nedelsdamas padaryti, tai įrodyti savo sąžiningumą. Autoriaus dorumas šiek tiek skiriasi nuo šios žodžio reikšmės kitiems. Už literatūros ribų sąžiningumas reiškiasi kaip tiesos sakymas, garbingas elgesys, skatinantis pasitikėjimą, absoliutus patikimumas asmeniniuose ir profesiniuose santykiuose. Rašyme sąžiningumas reiškia tikslumą, visišką teisingumą, jausmų raportavimą (atsiskaitymą), literatūrinę įtaigą, kuri tampa savotiška tiesos priemone. Tai padaryti nėra lengva, ypač tada, kai autorius jaučia savotišką spaudimą atskleisti pačius jausmus ir jų pateikimą kuo įmantresniu ir įdomesniu būdu“²⁸.

Anot Epsteino, yra du pagrindiniai būdai, padedantys įrodyti eseistui, kad jis yra įdomus. „Pirmiausia, tai pasakyti skaitytojams, ką jie jau žino savo širdyse, tačiau niekada nesugebėjo to įvardyti sau patiems. Antrasis būdas yra pasakyti publikai, kad jie kažko nežino ir galbūt to netgi niekada anksčiau neįsivaizdavo“²⁹. Kai tai padaroma, atsiranda malonus bendrumo jausmas, vienijantis eseistą ir publiką. Panašiai nutinka ir tuomet, kai autorius dalijasi savo patirtimi ir išgyvenimais. Tada skaitytojas eseisto patirtyje atpažįsta savąją. Kartais autorius pripažįsta savo neišmanymą, tuo būdu deklaruodamas savo nuoširdumą, ir tai taip pat sukuria artimumo (glaudaus ryšio) atmosferą tarp adresanto ir adresato. Taigi galima daryti išvadą, kad asmeninės esė autorius rašo ir sau, ir skaitytojams, kurių jis niekada nematė, tačiau priima juos kaip savo draugus. Dažniausiai eseistas pradeda rašyti nuo kažkokio nedidelio objekto savo dėmesio centre, kuris išauga, išsiplečia į kažką reikšminga.

Asmeninė esė – tai tokia atradimo forma, kuri atranda suprantamas tiesas tiek eseistui, tiek jo kūrinį skaitytojui. Labai trumpai tariant, patirtis, charakteris, savitas stilius –būtiniausi bruožai, kurie apjungti kartu gali pasiūlyti tam tikrą požiūrio tašką. Pastarasis labai skiriasi nuo nuomonių

²⁷ *Ibid*, p. 19.

²⁸ *Ibid*.

²⁹ *Ibid*, p. 20

rinkinio. Tai labiau individualus pasaulio matymo būdas. Visi žymiausi pasaulio eseistai, pradedant nuo Montaigne'o, turėjo stipriai išreikštą ir visada subtilią pasaulėžiūrą.

Asmeninė esė visuomet pasirengusi atskleisti asmenybės trūkumus (savimeilė, savigrauža galėtų būti palankios asmeninės esė kūrimui). *Asmeninės esė* autoriai tarsi „kenčia“ nuo priklausomybės pasisakyti arba aprašyti pačius save. Ir beveik kiekvienas *asmeninės esė* rašytojas pats apmąsto šią temą. Vienas ryškiausių eseisto sugebėjimų yra konkrečią patirtį paversti universalia patirtimi. Savo kūrinyje autorius atsiskleidžia kaip pirmaujantis pasaulio ekspertas, tačiau *asmeninėje esė* neužtenka tik to, kad vertinimo centre būtų tik jis pats. Aptariamose esė rašytojas turi turėti pakankamai žūlumo tikėti ir elgtis taip įtikinamai, tarsi jo pomėgiai, rūpesčiai, gudrybės, aistros rūpėtų ir kitiems. Todėl visapusiškas pasitikėjimas savimi – vienas svarbiausių eseisto bruožų.

Asmeninės esė autoriui pasaulis egzistuoja tam, kad jis būtų „transformuotas“ į esė. Kovodamas dėl savo patirties prasmingumo, eseistas taip pat privalo kovoti, kad būtų priimtas kaip centrinė ir reikšmingiausia figūra. Tačiau gana natūralu tai, kad eseistas pakankamai kuklus prieš pasaulio ataką. Jis kuklus pradėjęs savo užmanymus, tačiau baigia būdamas patenkintas neatsakęs į visiškai visus klausimus savo darbe, palikęs pasaulį vieną. Epsteinui eseistas labiausiai išmintingas tuomet, kai jis kuklus.

Asmeninei esė būdingas išpažintinis elementas, nors neretai išpažintis veda prie perdėto savęs sureikšminimo ir dramatinizavimo. Tačiau eseistas demonstruodamas savo individualumą, skaitytojui primena būtent apie jo išskirtinumą.

Apibendrinat galima pasakyti, kad *asmeninei esė* reikalingas visapusiškas autoriaus pasitikėjimas savimi. Tokiu būdu jis tampa visa ko centru ir autoritetu skaitytojui. Kad autorius ir skaitytojas galėtų dalintis bendražmogiška patirtimi, eseistas nuolat atvirai komunikuoja su adresatu, atverdamas intymiausias savo paslaptis ir patirtis. Tokiu būdu nuo individualaus rašytojas per savo skaitytojus priartėja prie universalaus. Pasakodamas apie save, jis būtent atskleidžia skaitytojo išskirtinumą. *Asmeninės esė* kūrimo principas dažnai remiasi atsitiktinumu ir nepaklūsta griežtomis taisyklėms.

2.2. *Asmeninė esė*: eseistinis mąstymas ir/ar rašymas

Eseistinis mąstymas, kaip ir pats esė žanras, yra labai įvairialypis. Ilgą laiką jis buvo neatsiejamas nuo eksperimentinio rašymo. Šis bruožas Phillip Lopate manymu, prasideda dar su Montaigne'o tekstais ir jo sugestyviai naudojamu terminu „mėginimas“ (pranc. Essai). Rašyti esė

reiškė bandyti, analizuoti, eiti neaiškaus tikslo link, tiksliai nežinant ar pavyks jį pasiekti. Eksperimentavimui įtakos taip pat turėjo Francis Bacon ir jo patyriminio metodo akcentavimas³⁰.

Eseisto rašyme slypi bandymas ieškoti to, kas nežinoma, tačiau tai, ką verta atrasti. Egzistuoja nuomonės, kad asmeninė esė reprezentuoja savęs pačios tyrinėjimus tokiomis būdais, kurie glaudžiai susiję su mokslu ir filosofija.

Šiais laikais, kai didžiosios filosofinės sistemos atrodo prislėgtos savo pačių svorio ir autoritarinio pėdsako, lengva esė staiga pasirodo kaip patrauklus būdas pasireikšti filosofiniam diskursui³¹. Esė labai svarbi sėkmė ir žaismingumas. Esė nesiekia uždaros, deduktyvios ar induktyvios konstrukcijos. Ji maištauja prieš visas doktrinas ir dogmas. Joje pasireiškia tolerancija visokiems žmonėms ir nuomonėms. Jeigu eseistas neranda ekscentriškų tiesų, jis identifikuoja save su melagystėmis.

Asmeninės esė subjektyvumas daro ją mažiau abejotiną (įtartina) protiniame lygmenyje, kuriame žmonės išmoko nepasitikėti vertybių neturinčių „objektų“ teiginių erudicija. Kitas intriguojantis formos bruožas – pats rašymas, kuris, atrodo, padeda atskleisti savo paties vyksmo procesą. Šiame spontaniško „pasirodymo“ vyksme slypi savotiškas pasirinkimo ir meno sandėris. Eseistas pateikia savo samprotavimus, tačiau tuo pat metu jis leidžia skaitytojui žinoti, kokios buvo vienokių ar kitokių minčių ištakos ir eiga. Ir visa tai esė formai suteikia tam tikro spalvingumo³².

Paprastai eseistas, kuris vykdo savo minčių valią, gali dažnai prieštarauti sau pačiam. Tačiau tai, kas galėtų atrodyti kaip trūkumas filosofui, tas eseistui gali būti būtinas žingsnis. Eseisto inteligenciją atskleidžia gebėjimas mintyse išlaikyti dvi priešingas idėjas ir tuo pačiu metu toliau mąstyti.

„Esė yra tarsi procesas, kurio metu siela suvokia save net jeigu tai tęsiasi diena iš dienos, nuo vienos akimirkos iki kitos. Savęs suvokimas ir savęs apmąstymas, kurio eseistinis rašymas reikalauja, negali padėti, tačiau turi įtakos eseisto gyvenimui. Reprezentuojamas savęs paties vaizdas, dažnai turi atrodyti netgi aiškesnis, negu yra iš tiesų. Tam tikra prasme eseistas ne tiek kuria savo kūrinį, kiek kurinys kuria ir formuoja jį patį kaip asmenybę. Asmeninės esė rašymas padeda autoriui ne tik stebėti, bet ir suprasti pačiam save. Asmeninė esė – savotiškas savęs kūrimo patvirtinimas“³³.

Rašoma tai, kas norima, ir tai pristato tobulą eseisto proto būvį. Eseistas tiesiog kvėpuoja savo tiesa ir nepriklausomybe. Asmeninė esė savo esme pristato buvimo (egzistavimo) būdą. Ji sau pažymi būdą, kuriuo laisvai bendrauja su nepatikimu pasauliu. Ši nenuosekli, skeptiška, tačiau

³⁰ Phillip Lopate, *op.cit.*, p. 43.

³¹ *Ibid*, p. 42.

³² *Ibid*, 43.

³³ *Ibid*.

atverianti akis egzistencijos forma puikiai tinka moderniam būviui. Tačiau savo didžiąja dalimi esė nėra filosofinė, tačiau taip pat ir ne mokslas.

Eseistas neįrodinėja ir nebando įtikinti. Jis neturi jokių užmojų savo nuomone nurungti publiką, todėl jis nebijo savo nuomonių paneigimo. Piešingai, jis tikisi, kad idėjos, kurias jis išreiškė keistūsi taip, kaip ilgainiui keitėsi kitose esė. Nuomonės paneigimas yra toks pat vertingas kaip ir jos patvirtinimas. Jis jokia būdu nerodytų asmeninio praleimėjimo, bet nutiestų kelią link tiesos. „Įrodyti“ kokią nors idėją, eseistui reiškia atrasti, kiek ji atrodo teisinga.

Asmeninės esė rašymui būtinas atsiskleidimas, dramatinavimas, negatyvių prisiminimų atgaivinimas, baimių ir gyvenimo formų parodymas. Kartu labai svarbu retkarčiais panaudoti lėkštą humorą. Visame šitame procese eseistui svarbu prisiminti, kad skaitytojai turi savo pačių gerus ar blogus prisiminimus. Skaitydamas adresatas nenori praleisti visos dienos su rašytojo praeitimi. Svarbu, kad jis galėtų kažko išmokyti, gauti savotiškos naudos arba bent jau pasidalinti universaliais patirtimi ar agonija.

Asmeninei esė labai svarbus dialogiškumo elementas. Natūralu, kad eseistas gali pasinerti tiek į dialogą ar disputus su pačiu savimi, nes jo sąmonė neretai dirba prieštaringai. „Asmeninės esė autorius kalbasi ir su skaitytoju, nes jie taip pat įsivėlę į dialogus ar disputus su pačiais savimi. Tačiau tokia šnekejimo maniera nėra naujovė, nes panašią tendenciją galima aptikti dar Senekos ar Montaigne'o tekstuose. Dialogai eseistas savotiškai egzaminuoja savo paties abejones, keldamas klausimus skaitytojų lūpomis. Dialogo dinamiškumas pasireiškia kaip kontakto(ryšio) troškimas ir kuria greitą emocinį artumą su publika³⁴.

Eseistiniam rašymui taip pat labai svarbus sąžiningumas ir išpažintinis stilius. Kai dialogiškumo elementu nubrėžiamas ryšys tarp autoriaus ir skaitytojo, eseistas privalo šį ryšį palaikyti, parodant kiek tik įmanoma kuo daugiau sąžiningumo. Eseisto pastangos atskleisti sąžiningumą atspindi asmeninės esė moralinę pusę. Eseistas dažnai pabrėžia, kad tik nedaugelis gali išlaikyti tiesumą, dorumą ir atvirumą ilgesnį laiką, nes žmonės yra nepataisomai linkę veidmainiauti. Svarbiausia yra tai, kad eseistas turi būti patikimas pasakotojas. Skaitytojas turi pasitikėti jo nuoširdumo esme. Skaitytojas turi jaustis taip, tarsi eseistas tvirtai stovėtų ant žemės ir būtų padaręs viską, kad suteiktų maksimalų supratimą ir inteligenciją, kurią jis gali perduoti.

Asmeninės esė pamatas susideda iš to, kaip pasaulis atrodo eseistui, jo susierzinimo, džiūgavimo, gėlos ir skausmo. Taip pat *asmeninės esė* rašymui labai svarbus autoriaus gebėjimas išreikšti save sureikšminant arba nuvertinant. Eseistas tarsi sukuria mokslą pats apie save. Taip subjektas virsta objektu ir atvirkščiai.

³⁴ *Ibid.*

Apibendrinat galima teigti, kad *asmeninės esė* rašymas yra neatsiejamas nuo nuolatinio (ap) mąstymo ir eksperimentavimo. Būtent nepalaujamas minčių srautas eseistą veda kūrybiniu keliu. Šia prasme *asmeninė esė* pasireiškia kaip procesas per kurį save suvokia ir rašantysis ir skaitantysis.

III. ESĖ KAIP ORIGINALAUS TEKSTO KŪRIMAS IR REFLEKTAVIMAS

3.1. *Asmeninė esė* kaip „atviro“ kūrinys: sąsajos ir sankirtos

Esė žanrui labai artima rašytojo Umberto Eco „atviro“ kūrinio samprata, išdėstyta jo knygoje „Atviro kūrinys“ (1962). Jos esmė, kaip ir esė, būdingas teksto daugialypumas, koliažo principas, netikėtumo momentas, skaitytojo ir teksto sąveika. Čia ypač svarbus autoriaus apsisprendimas valdyti tekstą taip, kaip jam norisi, leisti pačiam skaitytojui tvarkyti kūrinį ar tiesiog jo kūrimo procese pasikliauti paprasčiausiu atsitiktinumu.

Svarbiausia „atviro“ kūrinio reikšmė yra ta, kad jis pirmiausia skaitytojams atveria platesnes teksto suvokimo ir interpretavimo galimybes, o tai ypač svarbu esė žanrui, kuris iš pargimties yra įvairialypis, tiek savo forma, tiek turiniu, besistengiantis adresatui perteikti ne tik tai, kas slypi autoriaus sumanyje, bet ir už jo ribų, kurių galbūt dažnai nežino nei pats rašytojas. Esė, skirtingai nei kitiems literatūros žanrams (romanui, apsakymui, apysakai ir kt.), nėra svarbu, kad skaitytojas priimtų ir suprastų kūrinį būtinai pagal pirminį sumanymą, todėl eseistams suteikta ypatinga rašymo laisvė. Esė tekstas gali prasidėti ir baigtis taip, kaip to pageidauja autorius. Atskiri tekstai semantiškai taip pat gali ir dažnai sąveikauja taprusavyje. Ir ne tik konkretaus rašytojo, bet ir kitų autorių meno kūriniai, tekste tampantys intertekstais. Tačiau remiantis Eco „atviro“ kūrinio samprata, kūrinys užbaigiamas tik tuomet, kai jis estetiškai patiriamas. Yra būtent dvi skirtingos kūrinio interpretavimo veiksmo išraiškos. Pirmuoju atveju kūrinį apmąsto pats adresantas, o antruoju adresatas. Bet kuri interpretacijos veiksmo išraiška („skaitymas“, „apmąstymas“, „mėgavimasis meno kūriniumi) yra ir jo „atlikimo“ forma“. Šiuos veiksmus Eco apibūdina kaip *interpretacijos procesą*³⁵. Tačiau kiekviena interpretacija yra individuali ir nepakartojama, nes ji remiasi skirtinga empirine patirtimi, estetiniu skoniu, asmeniniais įsitikinimais, kultūra ir daugeliu kitų aspektų. Tekstams naujas prasmės suteikia būtent gyvenimiškas skaitytojo kontekstas. Jau vien į tą patį tekstą skaitytojas, skaitydamas iš naujo, gali pažvelgti vis kitu rakursu, remdamasis skirtingu požiūriu ar savosios patirties tašku. Galima tik įsivaizduoti, kiek prasmių tekstui suteikia kiekvienas naujas skaitytojas. Šiomis prasmėmis tekstą jis savotiškai papildo ar net perkuria. Vis dėlto norint, kad esė kūriniumi skaitytojas tikrai galėtų suteikti naujas prasmes, tekstas turi turėti tam tikrą formą. Kaip teigiama Eco knygoje, „[...] „atviro“ kūrinio poetika yra linkusi skatinti interpretuotojo „sąmoningos laisvės veiksmus“, paversti jį aktyviuoju neišsemiamų sąryšių tinklo centru, iš kurių jis sukuria savo formą, nesalygotą *būtinybės*, nurodančios apibrėžtus patiriamo

³⁵ Umberto Eco, *Atviro kūrinys: forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*, iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 63.

kūrinio sisteminimo būdus³⁶. Taigi iš esmės ir esė autorius sąmoningai pasirenka ir pateikia „atvirumą“, kaip savo kūrybos būdą, skatinantį sąveikas su skaitytoju. Kaip bus matoma tolesnėje darbo dalyje iš pasirinktų autorių tekstų analizės, būtent tokia yra lietuvių eseistų strategija (poetika).

Eseistas niekuomet nesiekia vesti savo skaitytojo tik vienu savo asmeninės tiesos keliu ir neperša vienos prasmės. Atvirkščiai, pasitelkdamas visą įmanomą išmonę ir poetines priemones, jis „išbando“ skaitytojo inteligenciją, klaidina jį minčių labirintuose ir dažnai palikdamas neatsakytų klausimų laviną, leidžia jam pačiam atrasti savas išvalgas ir pasidaryti vienokias ar kitokias išvadas. Pirmiausia šias savybes atspindi ypač dinamiška, linkusi į neapibrėžtumą esė forma. Kaip jau minėta, skaitant tą patį tekstą vis iš naujo, netgi galima pamatyti naujų kūrinio bruožų. Esė susikerta ir susilieja daug skirtingų nuomonių ir pasaulių. Esė nevengiama neapibrėžtų, nevienareikšmių situacijų, kurios skatintų kūrinio „atvirumą“. Tačiau būtent dėl to, kaip teigia Eco, „atvirame“ kūrinyje „[...] atsiranda nuolatinis vertybių bei įsitikinimų peržiūros poreikis“³⁷. Šis vertybių apmąstymas ir vertinimas bus akivaizdus analizuojamų autorių tekstuose.

Esė kūrinis galima pradėti skaityti nuo bet kurios teksto vietos, o tai taip pat lemia esė „atvirumą“. Vienas įvykis semantiškai ir sugestyviai gali sietis su kitais. Tačiau skaitytojas nepaliekamas visiškai vienas beribėje apmąstymų erdvėje ir tam, kad jis tekste „nepasiklystų“, eseistas jam duoda savotiškus interpretacinius raktus. O tai reiškia, kad pirminis kūrėjo užmojis nėra visiškai atmetamas ir nesvarbus. Autorius literatūroje vis tiek išlieka svarbiausia instancija. Žiūrint kitu aspektu, interpretacinis raktas taip pat yra viena iš priemonių, skatinančių minėtąjį skaitytojų sąmoningumą ir dalyvavimą kuriant tekstą per jo patyrimą (skaitymą ir suvokimą). Bene svarbiausias interpretacinis raktas yra esė pavadinimai, kuriais iš pažiūros kuriamas minties neapibrėžtumas. Derinami žodžiai iš visiškai skirtingų gyvenimo sferų, suteikia pavadinimui galybę pačių įvairiausių sugestijų ir aliuzijų. Tokia žodžių poetika atveria tekstą įvairiapusiškam suvokimui. Kūrinio pavadinimas sužadina interpretuotojo vaizduotę ir emocijas, savotiškai parengia jį kažkam netikėtam, tačiau neretai ir suklaidina, nes eseistui labai svarbu sukurti netikėtumo momentą, savotišką akibrokštą. Pavadinimais kūrėjas skatina atsiverti interpretuotojo pasaulį naujoms reakcijoms ir apmąstymams. Esė pavadinimai neretai atrodo kaip simboliai, pasireiškiantys kaip neaiškios užuominos ar pranešimai. Tačiau nėra vienos griežtai apibrėžtos simbolių sistemos, kuri leistų skaitytojui apsiriboti tam tikra pasaulėžiūra ir pasirinkti vieną perskaitymo būdą. Šie simboliai pripildyti visom įmanomom erdvėm, laikais ir reiškiniams, kurie išplečia teksto suvokimo ir interpretavimo galimybes.

³⁶ *Ibid*, p. 65.

³⁷ *Ibid*, p. 71.

Tikslinga būtų išanalizuoti ir aptarti, kaip kuriami *asmeninės esė* tekstai, kokios poetinės ir estetiškos priemonės, pasitelkiamos „konstruojant“ teksto „atvirumą“ ir žanrinį išskirtinumą, konkrečių autorių tekstuose.

Analizei pasirinktos literatūros proceso centre atsidūrusios esė knygos – Sigitos Parulskio „Nuogi drabužiai“, „Miegas ir kitos moterys“, Gintaro Beresnevičiaus „Vilkų saulutė“, Giedros Radvilavičiūtės „Suplanuotos akimirkos“, vėliau išleistas „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“ ir Regimanto Tamošaičio „Vitaminų pardavėjas“. Pagal Roorbacho esė tipologijos klasifikaciją, aptariamoms knygoms eseistiką galėtume priskirti *asmeninėms esė*. Kaip ir būdinga šiam žanriniam tipui, kūrinių autoriai/ pasakotojai atsiduria pačiame pasakojimo centre, eksperimentuoja žanro forma, komunikuoja su skaitytoju.

3.1.1. Sigitos Parulskio *asmeninė esė*: atviras, ironiškas ir refleksyvus kūrybinis žaismas

Esė rinkinys „Nuogi drabužiai“ knygos išleidimo metais tapo bestseleriu, o jos autorius – poetas, literatūros kritikas, dramaturgas bei eseistas Sigitas Parulskis – vienu populiariausiu šiuolaikinės literatūros kūrėju. Anot paties rašytojo, dauguma knygų tekstų parašyti per trejetą metų po skyrybų, lūžio vietoje, kurioje reikia viską pradėti iš naujo, susikurti pasaulį ir patį save; prisijaukinti tai, ką vadiname prigimtimi, instinktais, siela³⁸. Antrasis rašytojo esė rinkinys „Miegas ir kitos moterys“, kurį sudaro 2001–2005 metais, spaudoje publikuotos esė, iš esmės išlaiko panašią tematiką ir stilistiką kaip ir ankstesniuose tekstuose.

Savo esė autorius nebijo panirti į prieštaravimus: „<...> savo skoniu primena grietininius ledus, nors pakanka keleto šaukštų, kad burnoje pajustum glitų, sunkiai nuryjamą šleikštulį“; „<...> mudviem su Jonu besmaguriaujant ledus <...>“³⁹ (*MIKM*, p. 9–10). Nemažas dėmesys skiriamas grakščiai frazei ir įspūdžio aprašymui. Turinys čia žymiai svarbesnis nei forma, bet tai nereiškia, kad jos apskritai nėra. Jau anksčiau buvo užsiminta, kad *asmeninėje esė* visuomet kalbama pirmojo asmens vardu. Taigi ir savo knygoje Parulskis tarsi susitapatinęs su pasakotoju (ši jungtis ypač svarbi *asmeninės esė* savybė), dalijasi gyvenimiška patirtimi, jausenomis, išgyvenimais, kuriuose skaitytojai vienokiu ar kitokiu būdu gali atpažinti patys save: „Kadangi esu tokios nosies ir tokių ausų nešiotojas, keliauti po pasaulį man dažniausiai kančia“⁴⁰, „Aš bijau ne tik į kapines, aš dar labiau bijau eiti į turgų“ (*ND*, p. 13), „Šokių atžvilgiu esu baisus skeptikas“ (*ND*, p. 95), „Aš negaliu pasakyti, kad kenčiu ar nekenčiu, man tiesiog nyku“ (*ND*, p. 67), „Mane seniai kankina

³⁸ Sigitas Parulskis, „Nuogi drabužiai: esė rinkinys“, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2002. (Knygos nugarinė dalis)

³⁹ Sigitas Parulskis, „Miegas ir kitos moterys“, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2005, p. 9-10. Toliau cituojant iš šio šaltinio, tekste bus nurodoma santrauka (*MIKM*) ir puslapis.

⁴⁰ Sigitas Parulskis, „Nuogi drabužiai: esė rinkinys“, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2002, p. 9. Toliau cituojant iš šio šaltinio, tekste bus nurodoma santrauka (*ND*) ir puslapis.

nedvasingumo kompleksas“ (*MIKM*, p. 8). Tokiu būdu atsiskleidžia *asmeninei esė* būdingas autoriaus atvirumas bei reikšmingas jo ir skaitytojo komunikacijos aspektas. Tačiau jis reiškiamas ne tik bendražmogiškais patirties, minčių ar jausmų dalybomis, bet ir retorinėmis figūromis, kurios bus aptartos tolesnėje darbo dalyje. Autorius tyrinėja, paruošia ir dekonstruoja savo kūną ir kartu per jį atveria dramatiško žmogaus buvimo pasaulyje ir kultūroje perspektyvą: „<...> o kad visi mūsų būstai laikini, nesunku įsitikinti patyrinėjus patį jausmą iš jų – savo kūną, jo grėsmingai augančias negalias, grėsmingai besidauginančius senatvės požymius etc.“ (*ND*, p. 89); „Niekuo nepaaiškinama <...> savo kūno baimė svetimoje, nepažįstamoje erdvėje“ (*ND*, p. 27). Ši tematikos linkmė atliepia postmoderniojo žmogaus pastangas sugrąžinti į kultūrą krikščionybės išstumtą kūniškumą. Kūniškoji prigimtis, instinktai čia neretai sureikšminami ir apnuoginami be jokių tabu, bet kiek kitaip nei masinėje kultūroje, apnuoginant ne tiek patį kūną, kiek požiūrį į jį. Eseių refleksijos paliudytų Vytauto Rubavičiaus įžvalgą, kad postmodernybėje “žmogaus bei gyvybės suprekinimas ir suišteklėjimas vyksta nepaliaujamai skleidžiant jo išsilaisvinimo iš kultūrinių, socialinių ir prigimtinių ar gamtinių apribojimų idėją⁴¹. Tačiau tai nėra pasakotojo ekshibicionistinis grožėjimasis savimi ar mėgavimasis nuodėmės galimybe, o greičiau metafizinis eksperimentas su savimi, savityra: „Esu galimybių laukas <...>. Perversijos, iškrypimo galimybė, priartėti prie ribos, mėgautis rizika, provokuoti save ir jos neperžengti – nė vienas tikrojo savęs pažinimo siekiantis to negali išvengti“ (*ND*, p. 11–12). Dėmesys kūniškumui taip pat atveria skaitytojo sąmonę savityrai. Knygoje apnuoginami ne tik kūniškieji, bet ir metafiziniai dalykai, tokie kaip žmogaus ir Dievo santykis. Šia prasme Parulskį galėtume laikyti transcendentalistu. Kūrinių autorius (pasakotojas) religinės atramos ieško daugelyje esė. Jose gausu bibliinių kontekstų, įvairių aliuzijų, motyvų krikščionybės tema: „Ištikus rimtai bėdai, stversiuosi Kristaus ir visos šventųjų komandos“ (*ND*, p. 32), „Nukryžiuotasis – juk tai narciziškumo įsikūnijimas“ (*ND*, p.42), „Nebetenka prasmės ir kreipiniai į dieviškąjį Absoliutą“ (*ND*, p. 69), „Mano asmeninis Dievas šiandien milžiniška sraigė, bejėgiškai velkanti Visatą su visomis jos būtimis ant kupros“ (*ND*, p. 209). Viena reikšmingiausių ir ryškiausių yra Senojo Testamento Abraomo ir Izaoko istorija, kaip tikėjimo Dievu įrodymas. Aliuzijų į šį biblinį siužetą esama ne vienoje esė (pvz., „Aukojimas“, „Nužudymas“). Pastarieji tekstai, kaip ir „Šiaurinė kronika“, kalba apie vienas reikšmingiausių ir skaudžiausių patirčių – metafizinę vaikų kaltę prieš tėvus. Įdomu tai, kad antrajame savo esė rinkinyje Parulskis ima abejoti savo dvasinių paieškų prasme ir tikrumu: „<...> supratau, jog dvasingumas man – miglota ir paini sąvoka“ (*MIKM*, p. 9). Kaip teigia Jūratė Baranova, nepriklausomai nuo to, „transcedentalistas ar ne transcendentalistas, personalusis eseistas (aut. past. asmeninės esė kūrėjas) vis tiek kartkarčiais pagalvos apie mirtį ir kitus liūdus

⁴¹ Vytautas Rubavičius, „Postmodernusis kapitalizmas“, Vilnius: Kitos knygos, 2010, p. 46.

dalykus⁴². Eseistikos pasakotojo sąmonė nuolat atvira mirties galimybės perspektyvai. Mirties fakto, kurio „negali ištikti jokia infliacija“ jis nedramatizuoja ir nesislapsto, o atvirai mediacijos principu apmąsto su ja susijusias situacijas (*ND*, p. 69). Pavyzdžiui, tokias kaip netikėta artimo netektis ar savižudybė: „Rašydamas šiuos žodžius, pagaunu save galvojantį, – ar ne per mažai kenčiu <...>. Tėvas dar nespėjo atšalti, o sūnus jau kala tekstą apie jo mirtį“ (*ND*, p. 194); „<...> atvira niša į lenkišką sabvėjų. Nebloga vieta savižudybei, nors ir neromantiška, bet patogi“ (*ND*, p. 32); „<...> kokią turite garantiją, kad po kelių dešimčių metų šiandieninis savižudžio pasmerkimas netaps minkštesnis ir apskritai nepranyks be pėdsako?“ (*ND*, p. 33). Mirties apmąstymų temą eseistas tęsia ir antrame rinkinyje: „Mūsų mąstymas apie savo amžinojo poilsio vietą visuomet turi nors ir iliuzinio, bet vis dėlto nemirtingumo perspektyvą – slapta viltis amžinai grožėtis savimi mirusiu gražia mirtimi gražioje vietoje“ (*MIKM*, p. 9). Paminėtina, kad mirties tema nebuvo svetima dar M. de Montaigne'o eseistinėje kūryboje, kuri savo tematika orientuota į žmogiškosios prigimties apraiškas, nukreipiant žvilgsnį į save. Per požiūrį į save prizmę individo prigimtiniai dalykai svarstomi ir Parulskio tekstuose. Autoriaus savianalizė, žmogiškosios prigimties apmąstymas pasireiškia ir kaip autoriaus atvirumas. O tai viena svarbiausių *asmeninės esė* savybių. Viena atviresnių ir įdomesnių temų – lytinės orientacijos klausimas: „Moterims lyties pasirinkimo keblumą nulemia galimybė gimdyti, o vyrams, – vyrai, ko gero, apsisprendžia tik valios dėka“ (*ND*, p. 11); „Tačiau teiginys, kad visuose mumyse vienokia ar kitokia forma slypi homoseksualumas, negali nejaudinti“ (*ND*, p. 11); „Homoseksualumas, bevaisė dykra ten, kur nebeegzistuoja giminės sąvoka, nebėra pratęsimo, nebėra vietos tradicijai“ (*ND*, p. 69). Tam tikra prasme mąstymas ir esė rašymas atveria galimybę rašančiajam suprasti tokius dalykus apie save ir pasaulį, kokių jis galbūt nebūtų sužinojęs, jei nebūtų pradėjęs rašyti. Čia matome vieną svarbiausių aspektų, lemiančių tekstų atvirumą. Rašymas esė iškyla ne tik kaip minties proceso raiška, bet kaip ir savęs bei pasaulio pažinimas. Šis neretai remiasi atsitiktinumu, tai yra būtent ne išankstiniu sumanymu, o tuo, kas „gimsta“ kūrybos metu. Tuo pačiu metu, stengiantis „atrasti“ pasaulį, su juo pažindinamas ir skaitytojas. Eseisto matymas neretai tampa ir adresato žiūros tašku. Kaip būdinga eseistiniam rašymui, paties kūrybos proceso aptarimas tekstuose taip pat aktualus ir neišvengiamas. Autoriaus gana originaliai apie jį rašo esė „Liga“: „Dažnai tekstas atsiranda dar prieš jį užrašant: jis iškyla vaizduotės tikrovėje ne kaip erdvinis, o tik nuojautomis paramstytas statinys“; „Šis teksto pamatymas <...> viso labo tėra mano smegenų pilkosios masės pilkųjų darbų rezultatas, kurį likimo ironijos dėka dažniausiai matau kaip tam tikrą žanrinį įsikūnijimą, išsipildymą kalbos tankmėje, kalbos, kurią paskui reikia nuobodžiai ir kantriai rankioti anos vaizduotės tikrovės gelmėje ir klijuoti prie šios tikrovės šiurkštaus ir nelankstaus paviršiaus“ (*ND*, p. 21). Tačiau šis procesas pasakotojui yra varginantis, lydimas destruktivių pojūčių. Tekstų gimimas nėra lengvas ir

⁴² Jūratė Baranova, op. Cit.

savaiminis procesas, kaip gali iš pirmo žvilgsnio atrodyti esė skaitytojui. Rašymo proceso sudėtingumas, kurį pripažįsta pats autorius, atskleidžia *asmeninės esė* pobūdį. Tai tekstai, kurie „gimsta“ palaipsniui, sudėtingo kūrybinio proceso metu.

Kūriniuose perteikiamuose kasdienybės niuansuose ir buities detalėse, inkrustuojamos meno ar literatūros refleksijos, sukuriantios bendrą, naujas prasmes įgaunantį lydinį. Daugelis postmodernizmo rašytojų savo kūryboje dažnai atsiremia į tradicinius klasikinės literatūros autorius, jų naudotus siužetus, juos perkurdami ir transformuodami. Tai galėtume paašškinti Fredrico Jamesono įžvalga, kad „[...] šiuolaikiniai rašytojai ir dailininkai nebegali išrasti naujų stilių ir pasaulių – jie jau išrasti, galimas tik ribotas derinių skaičius; savitieji jau sugalvoti“⁴³. Parulskis taip pat apmąsto klasikinius pasaulio ir lietuvių literatūros kūrinius, pasitelkdamas jau girdėtus motyvus, įvaizdžius ir vardus: „Pilnas turgus pamišusių Juozapotų, kurios neklausinėja savo Petriuko“ (ND, p. 14). Šie vardai turi tam tikrą konotaciją, sakinyse tokiu būdu tampa vaizdingesnis. Tai precedentiniai vardai, kurių vartojimas suteikia tekstui ekspresyvumo, o kartu yra išsakomas ir subjektyvus vertinimas. Pasakotojui nebereikia pateikti papildomos informacijos apie tas klaidžiojančias *Juozapotas*, nes adresatui vien šis vardas kelia tam tikrų asociacijų, aliuzijų. Esė „Banginio šonkaulis“ kalbantysis tapatinasi su Škėmos *Baltos drobulės* protagonistu. „Aukojime“ be nuorodų cituojamos klasikinės Mackaus formulės: „atšauktas prisikėlimas“ ir „negrė Marija“ (ja vadinama svilinama kiaulė). Postmodernizmo literatūroje vertinamas ne temos originalumas, o kalbėjimo būdo, raiškos priemonių originalumas. Žinomi autoriai, kūrinių siužetai, citatos kartais suteikia postmodernizmo literatūros tekstams daug aktualesnį kalbėjimą negu jų sukūrimo laikotarpiu. Parulskio esė minimi ir reflektuojami tokie autoriai kaip: Seneka, V. Nabokovas, M. Friskas, J.J. Rousseau, O. Wilde’as, W. Gombrowiczius, A. Čechovas, J.P. Sartre’as, L. Tolstojus, N. Gogolis, J. Kerouacas, H. G. Gadameris, S. Beckett’as, A. Marčėnas, A. J. Greimas, S. Geda, A. Mackus, A. Škėma ir daugelis kitų. Ir nors šie vardai yra labai skirtingi, kad priklausytų kokiam nors judėjimui ar mokyklai, vis dėlto tarp jų galėtume išvelgti daugelį tarpusavyje susijusių tendencijų, tam tikrą vertybių sklaidą, bendrų poetikos ir estetikos ypatybių. Intertekstai taip pat skatina intensyvesnį skaitytojo darbą su tekstu. Be literatūrinių autorių gausu ir istorinių, kultūrinių, meno vardų, žinomų visame pasaulyje. Jų atpažinimas, suvokimas reikalauja skaitytojo erudicijos, nuolatinių pastangų suvokti tekstą. Parulskio knygoje praktiškai nėra nei vienos esė, kurioje nebūtų kokio nors konteksto, interteksto ar citatos, visuomet sukeliančių papildomų prasmų. Matyt, tai lemia noras paveikti skaitytoją intelektualiai. Galima teigti, kad Parulskio eseistikoje intelektualumo dominantė gana ryški, nors neretai ir pridengiama kasdienišku ar buitishku. Kalbančiojo minčių ir jausmų srautas paklūsta poetinio mąstymo tėkmei, palydinčiai

⁴³ Fredric Jameson, „Kultūros posūkis: rinkiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)“, iš anglų kalbos vertė Auksė Mardosaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 21.

skaitytoją į netikėtą giliamintišką ar šokiruojančią pabaigą. Tekstų pabaigos akcentai Parulskį gana akivaizdžiai išskiria iš kitų eseistų. Jie neretai būna žaismingi, tarsi nesusiję su pagrindine esė mintimi, iš tam tikrų svarstymų, keliamų klausimų, gražinantys skaitytoją į realybę, paradoksalius, prieštaraujantys visos esė dėstomoms mintims, dažnai visiškai netikėti. O kaip žinia, netikėtumo momentas labai svarbus teksto atvirumui. Pavyzdžiui, „Ligoje“, pasakotojas apmąsto kūrybos proceso gimimą, mirties pavidalus žemėje, po jos likusį neteisybės jausmą. Paskutinėje pastraipoje naratorius kelia retorinius kūrybos, gyvenimo ir egzistencinius klausimus: „O kas bus su tekstu, kurio niekaip negaliu pamatyti, kas bus su liga, kurios neįvardijęs niekadosis neišgysi, kas bus su mano nemirtinga siela, kuri slapstosi ir nesileidžia išganoma“ (ND, p. 26). Parulskis, įvedęs skaitytoją į apmąstymų tinklą, čia pat jį pribloškia netikėta fraze: „tiesą sakant, man nelabai ir rūpi“ (ND, p. 26). Arba esė „Aukojimas“ paskutinėje pastraipoje piešiamas pasakotojo nufilmuotas vaizdas, kaip tėvas su motina ant kaladės kapoja kiaulės skerdieną. Čia pat naratorius užbaigia pasakojimą šokiruojančia mintimi: „O juk iš tikrųjų ant tos kaladės turėtų gulėti mano galva“ (ND, p. 191). Tokiu būdu pasakotojo pirmąją nuodėmės pajauta, kaltės jausmas dėl aukojimo ritualo beprasmybės paliečia ir skaitytoją. Nors iš pažiūros atrodo, kad esė pasakotojas nesistengia savo subjektyvaus mąstymo primesti adresatui, tačiau netikėtumas veikia ir kaip savotiškas įtaigos metodas, ir kaip gero „atviro“ kūrinio kūrimo principas. Kaip esė „Bloga knyga“ užsiminė pats autorius: „Blogos knygos atima galimybę patirti kūrybos magiją – galimybę pasijusti apgautam“ (ND, p.18). Taigi skaitytojo „apgavystė“ atsiskleidžia kaip individuali Parulskio stilistikos ypatybė, lemianti tekstų ekspresyvumą, kūrinių „atvirumą“, poveikį adresatui. Minėtina, kad netikėtumo principas būdingas ne tik reziumuojančiai, apibendrinančiai ar šokiruojančiai tekstų baigmei, bet reiškiamas ir kaip meninė priemonė: netikėtas žodis, asociacija, palyginimas. Pastarieji Parulskio kūryboje apskritai unikalūs, vaizdingi, neretai turintys ir papildomą konotaciją ar nuorodą į kokį nors kontekstą: „Aš slenku kaip pelenais pavirtusio japono iš Hirosimos šešėlis“ (ND, p.14). Šiuo atveju akivaizdus istorinis kontekstas. „Minia dirba nelyg išpampusi milžino širdis: susispaudžia – pauzė – išsiplečia“ (ND, p. 14). Šia citata siekiama vaizdinio poveikio. O sakydamas „Mūsų nosys <...> dunkso kaip iškilę kolonų fragmentai Kretos saloje (ND, p. 8), ar „o aš kažkodėl netikras, atsilikęs nuo savęs kaip vakarykštė orų prognozė“ (ND, p.169), Parulskis demonstruoja savo asociatyvų mąstymą, gebėjimą gretinti iš pirmo žvilgsnio nesugretinamus dalykus. Rašytojo eseistikoje ryškūs ne tik palyginimai, bet ir metaforos: „Tėvas nuplaukė puraus, tamsiai gelsvo smėlio upe, ir jo valtys šonus braukė eglėšakės“ (ND, p. 198). Greta šių stiliaus priemonių esama ir retorinių figūrų: retorinių klausimų, sušukimų, nutylėjimų. Jos kuria komunikaciją tarp esė ir skaitytojo. Retoriniais klausimais skaitytojas įvedamas į apmąstymų erdvę, asociacijų tinklą, sušukimais kuriama teksto įtaiga, minties ekspresyvumas, o nutylėjimai rodo autoriaus pasitikėjimą skaitytojo erudicija ar nuovoka. Jis supras, ką pasakotojas nori pasakyti, todėl papildomų

paaškinimų ar tolesnės minties sklaidos tarsi nebereikia: „Net ir vokietis, pamatęs tokią nosį, galėjo ramiai pasakyti – romėnas, ko norėti, Nazonas, o romėnai, kaip žinome...“ (ND, p.10). Kitaip sakant, suteikiama galimybė skaitytojui tapti kūrinio bendraautoriumi.

Kalbantysis pastabus, reiklus, sąmojingas, nestokojantis humoro ir aštrios ironijos, šiurkštesnio žodžio, kritikos. Ironiškas kokio nors reiškinių vertinimas neretai virsta autoironišku žvilgsniu į save, pereina į autoparodiją. Dviprasmiškas stilių maišymas (sąmoningai kaitaliojami bjaurasties ir aukšto tono elementai), mąstymo paradoksalumas, jau minėtos provokuojančios išvados, pasisakymai ir autoironija – vieni būdingiausių stilistinių Parulskio eseistikos bruožų. Ironija liudija autoriaus galią žaisti literatūrinius žaidimus, gebėjimą apsimesti kitokiu. Ironija jam yra savotiškas pažinimo ar net savigynos įrankis, kuris tarsi leidžia atitolinti problemą kiek toliau nuo savęs. Autoironiškas pasakotojas tarsi atsiriboja nuo spontaniškos patirties, pasinerdamas į save ir savo apmąstymus: „Ką gali mano vešlios ausys pasakyti apie mane? Nieko. Nebent į jas įsikibusiai moteriai lengviau suvaidinti seniai prarastą, o gal niekad nepatirtą orgazmo džiaugsmą. Guodžiuisi bent tu, kad su tokiomis ausimis Indijoje padaryčiau šventiko karjerą“ (ND, p.8); „Stengiuosi keliauti kuo mažiau, nes kam trenktis tūkstančius kilometrų, kad sužinotum, jog esi niekam vertas prietranka ir mizantropas“ (ND, p. 9); „Aš turiu dešimt nuomonių, bet nežinau kuri iš jų – mano“ (ND, p. 39). Ironizuojamos ne tik asmeninės jausenos ir išgyvenimai, bet ir aplinkinis pasaulis su visais savo reiškiniais: „Be reikalo žmonės aprauda savo praeitį. Raudoti reikėtų dėl savęs būsimųjų“ (ND, p. 32); „Dviaukštis autobusas – nuostabus išradimas. Bent čia gali į visus žiūrėti „iš aukšto“ ir nesikankinti dėl tuščiagarbystės“ (ND, p.27); „Nebloga vieta savižudybei, nors ir neromantiška, bet patogi“ (ND, p.32). Tačiau, kaip įžvalgiai teigia Baliutytė, „kad ir kokie ironiški bebūtų Parulskio tekstai, juose paprastai esama „nuogumo“ intarpų, savotiškų „egzistencinių skylių“, monologiško autoriaus balso“⁴⁴.

Žanrinės tekstų savybės ir postmodernistinės estetikos ypatybės tarsi pateisintų fragmentiškus Parulskio nukrypimus nuo bendrinės kalbos normų, žargono, barbarizmų, necenzūrinės leksikos, užsienio kalbos intarpų ar okazionalizmų vartojimą: „b...tau į akį“, „neraštingas asilas“ (ND, p.19), „šunsnukis“ (ND, p. 29), „snarglėtos pakrūmių pėstininkės“ (ND, p. 205), „eikit jūs žilamašniai“ (ND, p. 37), „ty što, parienj, och...jiel“, „u nas sičas zinniaja obuvj idiot“ (ND, p. 15). Jais rašytojas ypač mėgaujasi antrajame savo rinkinyje: „ir ypač birka“ (ND, p. 16), „šioje supistoje visatoje“ (MIKM, p.18), „šitame sumautame pasaulyje“ (MIKM, p. 128). Kontrasto ir paradokso principu autorius nevengia gretinti ar palyginti iš pažiūros nesulyginamų dalykų: „korektiškai mirkstančių agurkų – velniškai nekorektiška padėtis“ (ND, p. 11), „gaivaus naivumo gūsį į prirūgusią sielą“ (ND, p. 38), „Feniksai iš vėmalų“, (ND, p.173), „deginantis, lipnus šaltis“ (ND, p.193), „Utėlės po

⁴⁴ Elena Baliutytė, Elena Baliutytė, „Daugiabalsis lietuvių esė pasaulis“, prieiga per internetą: http://www.booksfromlithuania.lt/index.php?page_id=73, [žiūrėta 2011-04-22].

angelo sparnais“ (ND, p. 179), „Auksas ir pelenai“ (ND, p. 170), „Kulinarinė transcendencija“, „Nuogi karaliai“ (ND, p. 167). Gretindamas priešingus dalykus, rašytojas atskleidžia kiekvieno objekto, reiškinių ar įvykio dualumą, o tai reiškia, kad pasaulyje nieko nėra vienaprasmiško. Taip pat esė nestokojama humoro: „Man gaila naikinamų Brazilijos miškų, žudomų mėlynųjų banginių gaila <...>, bet dulkių man gaila labiausiai“ (ND, p. 211), „<...> hamburgeris, kurį užsisakiau <...>, nes turkų pardavinėjamos „babomis“ nepasitikiu, jos juk iš maltų kačių mėsos, geriau amerikietiška plastmasė, dievinu nenatūralų maistą“ (ND, p. 164), „Jis sakydavo, kad yra mano uošvis, bet aš tuo netikiu. Jis buvo tikriausias ateivis<...>“ (MIKM, p. 137), „<...>- sakau bobai, o noriu spirti šuniui. Nors geriausia būtų spirti abiem“ (MIKM, p. 123). Tokios kalbinės priemonės išskiria autoriaus rašymo stilišką iš kitų eseistų, pabrėždamos įvairių reiškinių pašiepimą (kritiką), bet kartu ir sugebėjimą įsiteikti skaitytojui, jį pralinksminant ar leidžiant tekste atpažinti jau žinomus reiškinius ir situacijas. O būtent humoro elementas labai svarbus *asmeninės esė* stiliškai.

Parulskio esė tekstai gali būti priskiriami postmodernistinei literatūrai. Jų fragmentiškumas ir žaismingumas, kaip specifinio santykio su kitais smulkiaisiais žanrais išraiška, eseistiką priartintų prie postmodernistinio meno – hibridiško, eklektiško, intertekstualaus, primenančio pastišą. Pastarąjį tiksliai apibrėžė Fredricas Jamesonas, teigdamas, kad pastišas „[...] tai neutralus mėgdžiojimas, be gilesnio parodijos akstino, be satyrinės gaidos, be juoko, be vis dar glūdinčios nuovokos, kad esama normos, palyginti su kuria, tai, kas mėgdžiojama, yra gana juokinga. Pastišas yra bejausmė parodija, parodija, praradusi humoro pojūtį [...]“⁴⁵.

Rinkinyje galima aptikti ir esė rečiau būdingą dialogą („Veikiantis, bet nereikalingas“, „Vakaras su Ganytoju“, „Apie vienatvę be pagiežos“), laiško formą bei poezijos intarpų („Laiškas Gintarui“). Esė erdvėje reiškiasi įvairiausi pasaulio suvokimo būdai ir formos. Tai eksperimentavimo erdvė, kurioje asmeninio patyrimo, išgyvenimo refleksija įgyja filosofinės įžvalgos, literatūrinės įtaigos, meninio kondensuotumo. Todėl Parulskio eseistikai būdingos bemaž visos retorinės stiliškos figūros, replikos, paradoksai, citatos, sentencijos, aliuzijos ir užuominos. Taip pat mokslinio, kritinio straipsnio elementai, faktai, egzistencinės įžvalgos ir sugestijos, mokslinės sąvokos, įvairiausi kalbos stiliai, raiškos priemonės ir būdai. Kadangi eseistinis mąstymas iš esmės yra kritinis mąstymas, esė kartais prasideda tarsi iš nieko. „Tekstuose ne kartą užsiminama, kad kalbama iš „egzistencinio vakuomo“, iš „tuštumos akivaro“, iš „tarpo“ tarsi pasakotojas būtų tapęs koku niekur esančiu metafiziniu „pakaruokliu“⁴⁶. Parulskiui jos tėra išėities pozicija. Perkainodamas ir diferencijuodamas vertybes, polemizuodamas su vakarykščiu savimi, eseistas nesąmoningai yra veikiamas savojo gyvenimo būdo ir vertybių, kuriomis pats vadovaujasi. Jis dalijasi *patyrimu, įspūdžiu*. Parulskis visada renkasi kitokį požiūrio kampą tarsi attribojantį

⁴⁵ Fredric Jameson, „Kultūros posūkis: rinkiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)“, iš anglų kalbos vertė Aukšė Mardosaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 19.

⁴⁶ Elena Baliutytė, *op. cit.*

objektą ar vertybę. Jis neanalizuoja giluminių procesų, nesiekia nuoseklios analizės, o tarsi stebi iš šono, vis kitu rakursu. Rašydamas esė jis neįsipareigoja visiškai užbaigtam, reziuumuojančiam apibendrinimui. Eseisto išvados yra greičiau prielaidos, o kūrinio tvarka (kompozicija) – atvira galimam minties kitimui⁴⁷. Tai vienos svarbiausių savybių, leidžiančių Parulskio tekstus skaityti kaip „atvirus“ kūrinius. Savo samprotavimus rašytojas tarsi patikrina lygindamas, ieškodamas paralelių, sekdamas paskui aliuzijas, užuominas ir paradoksus. Kritinis mąstymas, paremtas savo paties egzistencine patirtimi, būtų viena pagrindinių Parulskio eseistikos savybių. Jautrus žodžiui ir stiliui, kalbantis aforizmais ir paradoksaus, eseistas nesitenkina vien žodžių paviršiumi. Priešingai, savo tekstus modeliuodamas kaip fragmentų rinkinius, minties linijomis ir vaizdais susaistytus ne tik vienos esė rėmuose, bet ir tarp atskirų esė, jis kaskart kitu rakursu gali atskleisti įvairius tos pačios temos aspektus, skirtingas reikšmes. Vienatvės, mirties, tylos tema kartojasi daugelyje esė.

Asmeninei eseistikai svarbus filosofinis mąstymas reiškiasi kaip loginio mąstymo kategorijų ir poetinio išgyvenimo simbiozė. Netikėti posūkiai nuo analizuojamo dalyko prie metaforos, nuo asmeninio potyrio prie istorinio fakto, nuo tezės prie vaizdo palieka nesibaigiančio minties judėjimo įspūdį ir teikia begalę teksto skaitymo ir interpretavimo galimybių. O šis perskaitymas jau priklauso nuo skaitytojo patirties, estetinio skonio, inteligencijos lygio. Tam talkina ne tik Parulskio, bet ir daugelio eseistų mėgstama fragmento forma. Kai kurios rašytojo esė, suskaidytos į smulkesnes dalis, su atskirais pavadinimais ir potėmėmis („Turgaus kelias“, „Veikiantis, bet nereikalingas“, „Iš vėjo Dienoraščio“ ir kt.). Kiekviena esė išsišakoja į daugybę temų ir aspektų, susietų daugialypėmis minties gijomis. Tokią esė galima lyginti su tankiu užuominų ir aliuzijų tinklu, skirtu skaitytojui. Taiklūs, ironiški apibendrinimai pateikiami vienas po kito, palaikydami pasakojimo tonusą, minties įtampą ir įžvalgos erdvumą, brėždami tolimų sąsajų punktyrą ir atskleisdami paradoksaliąsias jų puses. Apibendrintai galima pasakyti, kad Parulskis ieško esmės, keliaudamas pro papročių, ritualų, klišių ir stereotipų uždangą iki atviro („nuogo“) identiteto, pasitelkdamas savitą leksiką ir sukauptą intelektualinę patirtį. Jo esė – tai „atviros“ *asmeninė esė*, kurioje svarbiausias autoriaus „aš“, atskleidžiamas įvairiausiai semantiniais, stilistiniais niuansais ir aspektais.

⁴⁷ Parulskio esė galėtume perskaityti kaip „atvirą kūrinį“. Žr. Umberto Eco, *Atviras kūrinys: forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*, iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2004.

3.1.2. Gintaro Beresnevičiaus *asmeninė esė*: istorijos, mitologijos, politikos, mentaliteto lyginamoji refleksija

Praėjus metams po Parulskio „Nuogų drabužių“ pasirodymo, 2003 metais buvo išleista tuo metu vieno produktyviausių eseistų Gintaro Beresnevičiaus eseistikos knyga „Vilkų saulutė“. Galima sakyti, kad Beresnevičius tam tikra prasme pralenkė Parulskį, ne tik perpus didesniu tekstų kiekiu (jo esė knygą sudaro šešiasdešimt keturi tekstai), bet ir esė tematikos bei problematikos įvairove, visuomeniniu aktualumu. Skirtingai nei „Nuogų drabužių“ autorius, Beresnevičius nuo asmeninio egocentrizmo, žvilgsnį nukreipia istorijos, mitologijos, visuomenės aktualijų, politikos, tautiškumo temų linkme, o kalbėdamas apie metafizinius dalykus ir tikėjimą, nieško hierofanijos apraiškų, nes čia viską lemia žinojimas: „Net nuobodu netikėti amžinybe. Koks ten tikėjimas, jei žinai“⁴⁸. „Vilkų saulutėje“ eseistas tęsia dar pirmajai eseistikos knygai („Ant laiko ašmenų“ (2001)) būdingą naują, įprastų ir gerai žinomų dalykų interpretaciją ir ją pateikia skaitytojui, kaip neginčijamą tiesą. Tam tikri reiškiniai ar įvykiai Beresnevičiaus esė įtikina savo svariais argumentais, asociacijomis, palyginimais, atveria naujas prasmes, kurių iki tol skaitytojas net nenumanė esant, arba apie tai tiesiog nepagalvojo. O tai ypač svarbu *asmeninės esė* subražnui. Rašytojo esė originaliai kuriamas naujas pasakojimas, savotiška naujoji mitologija apie šiandieninės Lietuvos situaciją pasaulyje, jos istorinius ir kultūrinius pokyčius, atskleidžiama lietuvių sąmonės samprata. Anot Hassano, postmodernizmo sąvokoje būtent ir slypi tam tikra naujovės, atnaujinimo, naujumo ir kismo teorija⁴⁹. Tačiau kuriant šį naująjį pasakojimą, remiamasi amžinosiomis vertybėmis, ne tik Lietuvos, bet ir viso pasaulio istorija, kultūra, tradicijomis ir mitine pasaulėžiūra, atviru ir įvairiapusišku požiūriu į pasaulį. Apskritai atsiranda intelektualinės patirties ir minties išraiška, kuri būdinga būtent *asmeninei esė*. Svarbu tai, kad pats pasakotojas, kaip ir būdinga šio pobūdžio esė naratoriui, kalba pirmuoju asmeniu ir jaučiasi esantis to pasaulio, kurį aprašinėja, dalis. Į daugelį dalykų žvelgiama remiantis platesniais kontekstais, atsisakant jau minėto egocentrizmo ir provincialumo, tačiau pagrindinis akcentas vis tik yra rašančiojo požiūris, jo dėstomų minčių, pasakojamos istorijos prasmė: „Bet po šia Vilkų saulute galim sau prisipažinti: visos fobijos – tai ženklas, kad josios mėlynumas šviečia tau, kad gyveni su ja ir pagal jos ritmą: tu pats esi Vilkų saulutė. Tai pirmas žingsnis į tautinę savivoką“ (VS, p. 76). Tekstai pasižymi palyginamosios medžiagos gausa. Pamatinių baltiškosios religijos ir mitologijos sampratų rekonstravimui pasitelkiama ne tik indoeuropietiškų tautų, bet ir, pavyzdžiui, Sibiro šamanų, Naujosios Gvinėjos papuasų, Kalifornijos indėnų, taivaniečių, korėjiečių, mongolų, Indijos dravidų,

⁴⁸ Gintaras Beresnevičius, „Vilkų saulutė: eseistika“, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 45. Toliau tekste cituojant iš šio šaltinio, skliausteliuose nurodoma santrumpa VS ir puslapis.

⁴⁹ Ihab Hassan, *The Postmodern Turn*, Columbus: Ohio State University Press, 1987, p. 38.

Tibeto prieškalnių genčių mitologijos. Mokslinės, mitologinės medžiagos panaudojimas veikia skaitytoją, tačiau kartu rodo neatsiejamumą nuo istorijos, kaip minėtą postmodernumo bruožą. Nors esė pasakotojas laisvai jungia istoriškai ir geografiškai nutolusius įvykius ir vietas, rašymo atskaitos taškas visada yra dabartis. Eseiistikoje istoriškai nutolęs laikas padeda akcentuoti, įvardyti tai, kas rūpi dabar, kas vyksta esamajame laike. Pavyzdžiui, esė „Sniegas ir žmonės“, kalbėdamas apie sparčiai islamizuojamą Europą, ironiškai, sako, kad lietuviai yra istoriškai atsilikę ir islamą priims vėliausiai, nes jie baisesiai pavėlavę priėmė ir krikščionybę. Taigi kalbant apie dabartį remiamasi istoriniu kontekstu.

Įvairiausių mitologinių ir religinių struktūrų lyginimas Beresnevičiui leidžia aptikti esminius mūsų senosios religijos aspektus ir pritaikyti juos šiandieninei pasaulėvokai. Rašytojo eseiistikoje ištisi vaizdinių klodai vienas kitą keičia inertiškos dinamikos principu. Čia nėra itin griežtų tematikos ribų: religinės, istorinės, mitologinės, politinės ir bendražmogiškų buitinių rūpesčių temos kartais susilieja į visumą, kaip viena kitą papildančios detalės (esė žanrui būdingos eklektikos išraiška). Antai esė „Lukiškių aikštė“ nuo aprašymo apie Lukiškių aikštę pereinama prie istorinių fragmentų, paskui pasakojama apie visuomenės regresiją ir įvairias jos apraiškas (pedofilija, prasta valdymo forma ir t.t.), galiausiai esė pabaigoje vėl grįžtama prie minčių apie Lukiškių aikštę. Nors kaip įprasta *asmeninės esė* kūriniams, samprotavimai – subjektyvūs, tačiau jie paveikia savo logine argumentacija. Taigi *asmeninei esė* svarbi autoriaus įtaiga, kūrinų paveikumas – viena iš Beresnevičiaus eseiistikos ypatybių.

Eseisto rašymo stilius neįtikėtinai lengvai jungia realius faktus, intelektualią išmonę, šmaikštų sąmojų ir lengvą, nežeidžiančią ironiją. Minėtai įtaigai sustiprinti pasitelkiamas kontrasto ir netikėtumo principas, tekstuose nevaržomai realizuojama sąmonės srauto tėkmė, smulkmeniškumas derinamas su abstrakcijomis („Apie tėvynės erosą“). Tačiau eseiistas teigdamas ar pasakodamas savo tiesas, nepamiršta subtilaus humoro: „Detektyvuose žudoma sekmadieniais, ir aišku kodėl. Iš nuobodulio“ (VS, p. 14) arba „Dievas ilsisi, ir mes giedame giesmes iš apačios, kad jis tik nieku gyvu nenusnaustų“ (VS, p. 13). Ypač šmaikšti, dvelkianti atvirumu yra esė „Vaikai“. Joje pasakojamos tėvo (pasakotojo) su dukrytėmis praleistos akimirkos. Humoras čia nuolatinis pasakojamų įvykių palydovas: „Tiesa, namuose yra tokia smulkmena kaip tėvas, bet jam geriausia rėkti į ausį. <...> Tėvas ne tarakonas – nepabėgs, atlaikys“ (VS, p. 49). Šiuo ypatingu intymiu atvirumu kai kurios Beresnevičiaus esė panašios į Parulskio esė. Pastarasis rašytojas tėvo ir vaiko ryšius „atveria“ esė tokiu pačiu pavadinimu „Vaikai“: „Verdu negaluojančiai dukrai ryžius, kai jinai juos susikaupusi valgo, net nevalgo, labiau lesa, jaučiuosi, lyg būtų ne ryžiai, o mano rūpestis, mano išbarstyti ir niekaip į vieną vietą nesurenkami tėviški jausmai, kurie mane kankina, kurių droviuosi, kurių negaliu išsižadėti, kurie žeidžia <...>“ (MIKM, p. 141).

Iš pažiūros laisvai ir lengvai besiskleidžiančiuose svarstymuose, kaip ir Parulskio eseistikoje, kartu atsiveria ir netikėti religiniai klausimai, ir reikšmingi tautos gyvenimo problematikos aspektai: „Juk yra kažkokia priešara – Dievas sekmadienį ilsisi, o pagrindinės savaitės pamaldos sekmadienį. Tai ką – Dievui dirbti be poilsio dienų? Kaip prekybos centre lietuvaitei kasininkei, kaip siuvėjai užsieniečių nupirktoje siuvykloje be atilsio“ (VS, p. 13). Toje pačioje esė aptariamas ir šiuolaikinio žmogaus dvasios turinys: „<...> bet dabar, kai senieji ritualai išsunkti, prasmės išsunktos, likusios sausos apeigos, nieko neatliepančios žmogaus vidui, aidas be varpo, taisyklės be įstatymo, ženklai be prasmių“ (VS, p. 15). Čia atsiskleidžia postmodernumo bruožas, mūsų gyvenimo formas laikantis savaiminėmis, nulemtomis vien kultūrinių konvencijų bei tradicijų. Vadinasi, žmonės jau nebėra tokie, kokie buvo jų protėviai. Visa, ką jis daro, veikiausiai yra iš įpročio, nebesuvokiant ritualo, pakylėjančio žmogų į aukštesnį būties lygmenį, atveriančio transcendentinį žmogaus ir Dievo ryšį. Paprastai tariant, žmogus save suvokia egocentriškai, o ne kaip dieviškos kilmės visatos dalį. Religiniai, mitiniai ir egzistenciniai svarstymai ar teiginiai „Vilkų saulutėje“ įterpiami visai netikėtai. Jie tarsi atsiranda greta, atrodo, nieko bendro neturinčios minties: „<...> sekmadienis reikštų, kad ten nuobodu, o tikriausiai ten amžinas antradienis su ketvirtadieniu išsyk, nes amžinybėje laikas susipina į mazgą“ (VS, p. 16). Iš tiesų autoriaus pasakyta nepaprastai įžvalgiai. Juk laikas amžinybėje iš tiesų nebeturi prasmės, nes amžinybė tai ir yra visas visatos laikas ir kartu kiekviena trumpiausia akimirka jame. Laike sukaupta visa egzistencinė žmonijos patirtis ir ateitis, todėl jis labiausiai ir gali būti įsivaizduojamas (suvokiamas) kaip mazgas – centrinis amžinybės taškas, jungiantis ir talpinantis savyje kitas, su laiku susijusias būties detales.

Skaitant kai kurias esė, skaitytojas gali pamanyti, kad „Vilkų saulutės“ autorius yra naivus romantikas ir idealistas, tačiau net nespėjęs nugrimzti į utopinio pasaulio gilumą, netikėtumo principas su šmaikščiu humoru priešakyje, sugražina skaitytoją į realybę: „<...>be mūsų šie stebuklingi dalykai būtų beverčiai kaip auksas be žmogaus enciklopedija be daiktavardžių ryklys be žmogagalvės pilvė“ (VS, p. 8). Autoriaus iš dviejų žodžių susikurtas naujadaras „žmogagalvė“ čia atlieka kontrasto vaidmenį, šokiruojantį ir sugluminantį skaitytoją, kuris tikriausiai užsisvajoja apie savo (mūsų) vertę.

Nesvarbu, apie ką rašytų autorius, apie politiką ar grožį, tačiau jo esė pamatus sudarytų gilieji struktūriniai klodai ir prasmės, nors atraminės tezės dažniausiai būna elementarios. Tie klodai – tai sukaupta rašytojo patirtis ir išmintis, įvairiais rakursais besiremianti visuotine žmonijos patirtimi. Šios patirties ieško ir atpažįsta *asmeninės esė* skaitytojas, Pavyzdžiui, esė „Moterys, bet ir vyrai“ ne tik svarstoma feminizmo tema, moters ir vyro santykis, bet įvedamos ir istorinės žinios, kurios siekia pirmąją kultūrą ar antikos laikus. Kalbėdamas apie dabartinę moterų ir vyrų gyvenimo santvarką, rašytojas remiasi ankstyvosios Afrikos bei Viduržemio jūros matriarchato ir Šiaurės Europos patriarchato gyvenimo pavyzdžiais. Čia gimsta ir kiek neįprasta nuomonė: „Trumpiau

tariant, patricentrizmas – feminizmo rūšis. Tam tikromis aplinkybėmis patricentrizmas – moterų susikurtas būdas išsilaikyti ir giminei pratęsti“ (VS, p. 57). Anot autoriaus, vyrai gina moterų interesus ir saugo nuo tiesioginio kontakto su chaosu ir blogiu. Pradžią pradžia juk ir prasidėjo nuo chaoso. Pasakotojas teigdamas, kad vyrai nuo jo gina moteris, regis, jiems suteikia kažkokią Dievišką galią, kartu apdairiai neįžeisdamas švelniosios lyties atstovių. Kad ir apie ką būtų kalbama, mintimis kaskart sugrįžtama prie mitinės pasaulėžiūros šaknų, kurios autoriui, žinant jo mokslinės autobiografijos faktus, buvo artima ir suprantama. Čia išryškėja *asmeninei esė* būdingas autobiografiškumo elementas. Pasakotojo intelektas ir patirtis visada tampa sugestijos priemone skaitytojui įtikinti ar paveikti. Tačiau nereikėtų manyti, kad mitinės ir religinės sampratos paveiktas esė pasakotojas idealizuoja žmoniją. Atvirkščiai, jis nevengia visai jo eseistikai būdingos aštrios kritikos, išskiriančios Beresnevičių iš kitų šiuolaikinės eseistikos autorių. Kaip pastebėjo Arnatkevičiūtė, šiuolaikinė eseistika neatsiejama nuo postmodernizmui būdingo kriticizmo ir pliuralizmo bei subjektyvumo⁵⁰. Kaip išskirtinis Beresnevičiaus eseistikos bruožas – esė ryški socialinė kritika, intelektualios išvalgos. Čia kritikuojama daugelis žmonių gyvenimosios reiškinių: įpročiai, pomėgiai, tautinė savimonė, mąstymas, vertybės, politikos niuansai ir kita: „nors teisuoliškumo pagunda žmogui nesvetima, su ja reikia kovot“ (VS, p. 32); „Televizorius tampa vilčių dėže, stebuklų skrynele“ (VS, p. 35); „Ši visuomenė papuvusi“ (VS, p. 40); „Dabar vartojimas įgauna didelį pagreitį ir vietą, naują rinką – klonavimo pramonę, duosiančią pelną, dar didesnę už prekybą narkotikais ar ginklais“ (VS, p.40). Toks idealios visuomenės modelio atmetimas (tarsi neįmanoma galimybė), vėlgi atsiskleidžia kaip postmodernistinės estetikos bruožas. Kritikuojant nevengiama ir ironijos: „Vyras besišlapindamas visada pirma pasidairo į keturias pasaulio šalis ir tada ilgesingai užverčia akis į dangų. Taip jis įsikurdina pasaulio centre, tartų M. Eliade, tampa kosmine ašimi, dangų ir žemę jungiančiu Pasaulio medžiu“ (VS, p.32). Taigi ironizuodamas besišlapinantį vyrą, Beresnevičius aktualizuoja savo mėgtą mokslininką, mitologijos ir religijų tyrinėtoją. Taip autorius savotiškai pašiepia ir save, ir galbūt mokslinę teoriją. O gal ją aktualizuoja?

Nuo kempinligės temos, islamo pasaulio sumaišties dėl vakarietiškujų idealų taikymo, reklamos „perviršio“ šiuolaikinėje televizijoje, dzūkų papročių, pasakotojo santykių ir patirties su savo dukrytėmis, politinių niuansų, istorinių Lietuvos kunigaikščių epochos laikų, nesunkiai pereinama prie dvasinių vertybių, mitinės pasaulėjautos, protėvių šaknų, tikėjimo temų. „Vilkų saulutėje“ gausu minties šuolių, minčių, prasmų, aliuzijų, metaforų ir intertekstų srautų. Kaip straipsnyje „G. Beresnevičiaus hegemonija“ yra teigęs Regimantas Tamošaitis, dauguma esė atsiranda dedukcijos principu⁵¹ – tai vienos ar kitos idėjos ar temos analitinis išplėtojimas, pajungiant tai temai asociatyviai pagaunamus figūratyvinius elementus ir motyvus. Beresnevičius

⁵⁰ Laima Arnatkevičiūtė, „Lietuvių esė postmodernizmo situacijoje: Rolandas Rastauskas“, *Lituanistika*, 2006. T. 65. Nr. 1, p. 63–72

⁵¹ Regimantas Tamošaitis, „G. Beresnevičiaus hegemonija“, *Metai*, 2003, Nr. 7, p. 143.

savoką nesunkiai paverčia išplėtotą temą, kompoziciškai ją sudėliodamas pagal savo įgeidžius, dramatinuodamas minties peripetijomis ir jau minėtomis egzistencinėmis nuorodomis, dekoruodamas retorinėmis figūromis ir pasitelkdamas psichologinę sugestiją. Iš čia kyla svarbiausi klausimai – kas gi yra žmogus (lietuvis)? Koks jo mentalitetas bei dvasinis turinys? Kaip gi mes atrodome kitų kultūrų kontekste? Greta intelektualių minčių neretai šliejama poetinė ar lyrinė mintis. Esė proza kartais suskamba kaip juslinga įvairialypėmis prasmėmis persmelkta poezija: „O visame šitame susipynusiame begalinio migloto kvėpiančio grožio lauke kur yra jo tėvynė mes ir gyvename apipinti jo vijokline žaluma ir tas grožis ne Kernavės piliakalnių, ne saldaus upės vingio, <...> visa tai kvėpuoja mumis, be mūsų šie stebuklingi dalykai būtų beverčiai“ (VS, p. 7–8). Kaip žinia, esė tekste riba tarp prozos ir poezijos gali būti labai siaura, todėl ir Beresnevičius nevengia pasinaudoti įvairialypėmis eseistikos galimybėmis. Poetinių apraiškų galima įžvelgti ne vienoje esė. Pavyzdžiui, esė „Dzūkai ir perkūnija“: „Jie gyvendami mirinėja, jie jaučia savo baigtį, jie jau angelai, jie – dzūkai, geriantys savo mirtį, savo indoarišką *somą* samanę, samanomis išklojančią gomurį, leidžiančią dar gyvam gerti žemę ir samanas, samanė – tai, ką tu gersi kape (VS, p. 27). Ryškus „s“ ir „g“ priebalsio kartojimas gretimuose žodžiuose (aliteracija) stiprina kalbėjimo išraiškumą ir patvirtina poetinės apraiškos egzistavimą esė. Čia, kaip ir Parulskio eseistikoje, atsiveria ir mirties tematika, kuri neatsiejama nuo *asmeninės esė* temų spektro. Destruktyvi mirtis svarstoma esė „Apie mažas mažas mirtytes“, kurioje autorius, pasitelkdamas analogiją, net tokiam negatyviam reiškiniui randa paaiškinimą: „Kiekviena mirtis, o ir savižudybė, yra vietos keitimas. <...> Gal savižudybių gausa ir yra tiesiog didžiulio, beprotiško noro kažką keisti išraiška? Troškimas išgriauti tvoras? Atgauti erdvę?“ (VS, p. 129). Ši autoriaus retorinė-filosofinė mintis nėra galutinė ir neginčytina, ji rodo, kad kuriama svarbi jungtis tarp pasakotojo ir adresato. Kontaktas su skaitytoju Beresnevičiaus eseistikoje yra akivaizdus ne tik dėl retorinių priemonių, bet ir tiesioginio pasakotojo komunikavimo su adresatu: „<...> bet jei norit, mano dukra jums įspirs“ (VS, p. 50), „<...> atsiprašau, šūdas... na, tęsiu toliau...“ (VS, p. 50). Taigi kaip ir būdinga „atviram“ kūriniiui, sukuriama galimybė skaitytojo dalyvavimui tekste.

„Vilkų saulutės“ esė būdingas racionalumas, analitiškumas, nuolatinis gretinimas, analogijos. Kuo jos kontrastingesnės, netikėtesnės, tuo meninis efektas stipresnis. Beresnevičiaus patirtis analogijas („Vaikai – tai tokie mitologiniai asmenys“ (VS, p. 48) leidžia išplėsti nuo dabarties iki pačių seniausių laikų. Jo minties argumentacija remiasi ne tik emocijomis, bet ir logika. Ryškus demokratiškumas, jautrumas socialinei tematikai, žmogiškosioms vertybėms. Tačiau tai ne tik autoriaus reagavimas į įvykius ar reiškinius, bet plačios pasaulėvokos atskleidimas, priminimas to, ką galbūt ne vienas skaitytojas jau yra pamiršęs. Tai grįžimas ne tik prie to, su kuo žmogus susiduria buitishoje kasdienybėje, bet ir prie savo dvasinio pasaulio ištakų. Nors Beresnevičiaus *asmeninėje esė* ir nėra tokios ryškios transcendentinės dimensijos, kaip Parulskio, tačiau metafizinės

pasaulėžvalgos tekstuose netrūksta. Kita vertus „Nuogų drabužių“ biblinį kontekstą čia nustelbia istorinis ir socialinis matmenys. Beresnevičiaus esė galima pavadinti *asmeninėmis esėmis*, o estetikos požiūriu – jos skirtinos postmodernizmui, nes jose svarbiausias būtų intertekstualumas, požiūrio originalumas, aiškios ir atviros autoriaus pozicijos, tekstų eklektiškumas, kvietimas skaitytoją dalyvauti esė pasaulyje, mąstyti, polemizuoti. Parulskio esė būdingą metaforą, ironiją, aštrų žodį čia pakeičia loginė argumentacija, švelnus humoras ir retorinės figūros.

3.1.3. Regimanto Tamošaičio *asmeninė esė*: humoristinis žaidimas jausenomis, mintimis ir virtualiomis tikrovėmis

Regimanto Tamošaičio esė rinkinio „Vitaminų pardavėjas“ kūriniai, kaip ir Parulskio bei Radvilavičiūtės eseistika, yra šiek tiek artimi novelės žanrui. Tačiau kaip savo straipsnyje teigia Baranova, rašytojas tarsi sąmoningai renkasi „autsaiderių žanrą“⁵². Čia kūrėjas gali atsiskleisti pernelyg savęs nedisciplinuodamas, pasitelkdamas eksperimentinį rašymą, kuris neretai nustebina tiek skaitytoją, tiek patį autorių. Ši savybė (pasiklovimo atsitiktinumu) būdinga „atviram“ kūriniiui. Tai Tamošaičiui suteikia savotišką rašymo džiaugsmą, prilygstantį žaidimui: „Tas geras palengvėjimo jausmas – griauti kalbos statinius, versti minties monumentus, tikrinti visų idėjų tvarumą... Yra laikas kurti, bet yra ir laikas griauti. Arba tiesiog žaisti“ (Ketvirtasis viršelis).

Kaip ir būdinga *asmeninėms esėms*, rinkinyje pasakotojas kalba pirmuoju asmeniu, tačiau ne tik apie save. Dažna esė, kaip jau minėta, primena novelę su sava istorija ir personažais, kurie kartais atrodo net svarbesni nei pagrindinis įvykių dalyvis (pasakotojas). Gana dažnai esė pats naratorius suabejoja savo realumu ar tapatybe: „Ar verta keisti kavą į žodelių arbatą? Esu linkęs tuo abejoti, kaip ir visa mane supančia tikrove „(VP, p. 45); „Ar čia tikrai aš?“ (VP, p. 45); „Visos tos mintys yra ne mano, jos beveik svetimos – iš kažkur ateina, kažkur nueina, todėl jos man visai nerūpi“ (VP, p. 43), „Asmeniškus reikalus tvarko asmenys, o aš nesijaučiu esąs asmeniu“ (VP, p. 143). Baranova tame pačiame straipsnyje esė pasakotoją-veikėją pavadina „keistuoliu absurdo žmogumi“. Šis abejojimas savimi ir įvykių realumu, fikcijos ir tikrovės, gyvenimo ir sapno susiliejimas, kaip ir Radvilavičiūtės kūryboje, kuria nesibaigiančio žaidimo išpūdį: „Manęs nėra ir čia <...>“ (VP, p. 43). Tiesa, esė „Prabėgantys reiškiniai“ pasakotojas lyg ir pripažįsta, kad egzistuoja ir žaidimo pabaiga, tačiau tarsi pats tuo nenori patikėti ir leisti, kad taip įvyktų: „Yra ir žaidimo pabaiga. <...> Bet juk norisi, kad šventė nesibaigtų, kad ją būtų galima pakartoti, arba pradėti iš naujo <...> / -Enter!“

⁵² Jūratė Baranova „Jūratė Baranova. Nedisciplinuotas rašymas ir jo malonumai (Regimantas Tamošaitis. Vitaminų pardavėjas, 2007)“, prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/468-t/4699-jurate-baranova-nedisciplinuotas-rasymas-ir-jo-malonumai-regimantas-tamosaitis-vitaminu-pardavejas.html> [žiūrėta 2011-04-22].

(VP, p. 17). Gyvenimas neretai regimas kaip virtualus pasaulis, arba paties autoriaus žodžiais tariant „simuliuojamas“. Kuriama įtampa tarp virtualios tikrovės ir daiktiškos būties, tarp patyriminių jausenų ir minties projekcijų („Vitaminų pardavėjas“). Taip autorius „mezga“ savotišką intriga, atverdama tekstą įvairioms interpretacijoms.. Kad sudomintų skaitytoją, rašytojui kartais užtenka tik vieno įdomesnio žodžio. Savo esė „Vitaminų pardavėjas“, paminėjęs žodį „visceralinis“, Tamošaitis iškart „priverčia“ adresatą atsiversti „Tarptautinių žodžių žodyną“ arba naršyti internete. Šis bruožas (skaitytojo sudominimas) būdingas „atviram“ kūriniai.

Tamošaičio kalbėjimo stilius iš kitų eseistų išsiskiria savo ypatingu humoru. Dažnas žodžių junginys, įdomesnė mintis ar netikėtas pasakojimo posūkis verčia skaitytoją nusišypsoti: „Sliekas – stangrus švarus gyvūnas, vienas raumuo, man patinka“ (VP, p. 10), „Naktį toje vietoje mačiau daug šviečiančių jonvabalių. Jie, tikriausia, taip pat nuodingi, kad taip šviečia. Negali juk sveikas daiktas taip be niekur nieko imti ir šviesti“ (VP, p. 12), „Žiūriu į skrudintą sūrį lėkštutėje, ir sūris žiūri į mane. Sūrpalaikis. Nori būti suvalgytas“ (VP, p. 133). Ši dažna tekstų savybė rodo, kad naratorius kartais į pasaulį žvelgia tarsi kvailio ar vaiko akimis. Matyt, šis „vaidmuo“ kai kuriose esė pasirenkamas neatsitiktinai, nes genialu tai, kas paprasta, o ši paprastumą ir perteikia pasakotojo pasirenkama „naivumo kaukė“. Neretai demonstruojamas vaikiškumas (naivumas) tarsi apsimestinis, tačiau kartu jis kuria savotišką šiltą santykį su skaitytoju, skatina jį ne tik šypsotis, bet ir žavėtis gilių išvalgų ir paprasto, naivaus požiūrio kaitos dinamika. Iš skaitytojų, skirtingai nei kitose esė nesitikima ypatingos erudicijos, autorius bando veikiau pralinksminti savo pasakojimais ir išvalgomis, nei priblokšti ar apstulbinti kultūriniais ir literatūriniais įvaizdžiais. Tekstus galima interpretuoti dvejopai: paprastuoju būdu ir suprasti juos tarsi savotišką metakalbą. Greta humoro eseistas pasitelkia, sugestyvų kalbos gyvumą, grakščią frazę: „Jo liepsna šildo ir ramina, nors nėra visai tikra – oranžinių liepsnelių skaitmeninės tuštumos išsiskleidžia nuostabiausios harmonijos raštais ir vinguriuodama sukuriuodama traukiasi atgal į tuštumą, nyksta paslaptinguose taškuose“ (VP, 41); liūdną ironiją: „Nieko nekaltinu, kad numiriau, šiame pasaulyje visiems taip atsitinka. Gaila tik vieno, kad nespėjau patiekti jums šiai šventei kalakuto.“ (VP, p.23); paradokšą, groteską: „<...> palaimintuosius praeities kankinius, kurie sugebėdavo išlikti savimi, net pasodinti ant nusmailinto kuolo <...>, o kuoliukas tik malonus vaizdinys“ (VP, p. 42). Pasitelkdamas šias menines priemones, autorius pirmenybę suteikia žodžio menui, padedančiam sukurti sugestyvų pasakojimą. Skirtingai nei kitų, analizuotų eseistų darbuose, čia nėra tokio stipraus inteligencijos demonstravimo. Esė tekstus gali suprasti tiek paprastas skaitytojas, tiek eruditas.

Rinkinys suskirstytas į keturius skyrius: „Nostalgijos“, „Aptemimai“, „Nušvitimai“, „Ketinimai“. Jų pavadinimai ir tematika tarsi savotiškai žymėtų žmogaus vidujybės transformacijos fazes. Pagrindinės esė temos lygintinos su darbe analizuojamų eseistų kūrinių tematika. Svarstomi esminiai gyvenimo klausimai ir aspektai. Rašytojas neaplenkia eseistams ypač svarbios kūrybos

temos, kuri neatsiejama nuo autobiografiškumo, būdingo *asmeninei esė*: „Ilgą laiką mano kūryba buvo tik popierinė, dabar ji įgijo konkretaus realizmo. Tarytum gyvenimas pasidarė tikresnis, kietesnis. Dūmais pakvipęs“ (p. 173). Kūrybos temą šiek tiek ironiškai ir su jam būdingu švelniu humoru, autorius svarsto esė „Poezijos vakaras“. Tekste atskleidžiamas vienas svarbiausių kūrybos momentų: „Gal net poezija mirtų be dalyvio, nes ji gimsta iš tauraus žmonių poreikio bendrauti“ (VP, p. 145). Nors esė kalbama apie poeziją, šis aspektas ypač reikšmingas eseistikai, kuriai būdinga „atviro“ kūrinio specifika ir labai svarbus skaitytojo dalyvavimas tekste: „O skaitytojas kūrybos procesą veikia iš tolo <...> Skaitantysis tarytum užbaigia visa tai, ką pradėjo rašantysis“ (VP, p. 145). Nors kūryba esė kiek parodijuojama, tačiau „R. Tamošaičio tekstai skatina susireikšminusį rašto žmogų rasti sveikesnį požiūrį į save ir pasijuokti visų pirma iš savęs – savo pasirinkto ar šiaip priklydusio vaidmens“ bei apskritai literatūrinės realybės⁵³.

Kaip ir kiti *asmeninės esė* kūrėjai, Tamošaitis taip pat svarsto apie mirtį. Tačiau jo požiūrio kryptis – savita, netikėta. Esė „Prabėgantys reiškiniai“ kalbama apie kompiuterinį žaidimą, kur reikia apsaugoti pelytės gyvybę. Pasakotojas savo mintis dėsto lengvai, ironiškai, o vėliau, baigdamas savo mintis, taip pat lengvai konstatuoja „Rimtis po gyvenimo vargų, ir nieko čia nebepakeisi, tiesiog nespėsi. Nes laiko tau bus duota visuomet per mažai“ (VP, p. 15). Taigi matyti, kad net rimtas temas esė naratorius geba pateikti nesudėtingai, be gilių filosofinių apmąstymų, pasitelkdamas nors ir ne visuomet adekvačias, tačiau žaismingas analogijas.

Ne tik į kūrybą, bet ir į gyvenimą rašytojo esė žiūrima kaip į savotišką žaidimą: „Žaidimas yra rimtas dalykas. Kiekviena diena kaip žaidimas“ (VP, p. 15), kurį, pasakotojo manymu, lemta pralaimėti: „Žaidimo pabaigoje žmogus neišvengiamai pralaimi: visa jo erdvė užsipildo kliūtimis, vilčių lieka vis mažiau, vis labiau nyksta ateities perspektyva, ir pagaliau išsipildo esmingiausias būties dėsnis: *Game is over!*“ (VP, p. 16). Gyvenimo žaidimas nėra nei linksmas nei džiaugsmingas, nes jis kupinas „apmaudžių klaidų, nesėkmių, kvailysčių“ (VP, p. 17). Tačiau būtent pasakotojas, pasirinkdamas tame žaidime dalyvauti, savo būtimi suteikia jam prasmę.

Kaip ir būdinga *asmeninei esė*, eseistas savo tekstuose gausiai ir atvirai kalba apie save, savo mintis, jausmus, būsenas: „Nieko naujo mano gyvenime nebūna. Tiesiog turiu žmogišką silpnąbę matuoti begalinį laiką savimi, - skaidyti jį visais tais neva savo sapnais, prabudimais, svajonėmis“ (VP, p. 43), „Būtinai turiu viską jausti – štai kur esmė! Niekaip negaliu būti nejautrus“ (VP, p. 133), „<...> bet aš esu paprastas, nereiklus žmogus<...>“ (VP, p.7). Taip *asmeninėje esė* kuriamas glaudus ryšys tarp naratoriaus ir skaitytojo. Kuo daugiau detalių atskleidžia pasakotojas, tuo dažniau adresatas gali atpažinti save patį, o šis atpažinimo principas reikšmingas *asmeninės esė* subžanrui. Esė nebijoma pasišaipyti iš savęs ir savo žmogiškųjų ydų: „Tokioje édrūnų bendruomenėje būdavo ir išimčių. Išimtys – nelaimingi žmonės, ploni ir nepritamantys“ (VP, p. 32–33).

⁵³ *Ibid.*

3.1.4. Giedros Radvilavičiūtės *asmeninė esė*: atviro ir intymaus kalbėjimo gyvenimo tema prerogatyva

Radvilavičiūtė iš analizei pasirinktų eseistų išsiskiria savo moteriška stilistika. Savo esė ji tęsia moterų literatūros tradiciją, kylančią iš rašytojų moterų ir visuomenės, kurioje jos gyvena, besiplėtojančių santykių. Kaip savo knygoje „Lyties/ teksto politika“ teigia Toril Moi: „<...> visuomenė, o ne biologija formuoja kitokį moterų literatūrinį pasaulio suvokimą“⁵⁴. „Suplanuotose akimirkose“ esė pasakotoja, kaip ir prieš tai aptartieji autoriai, kalba pirmuoju asmeniu ir tas kalbėjimas yra ypatingai asmeniškąs, subjektyvus, intymus ir atviras, dažnai paremtas emocine patirtimi. „Kai žiūriu į žmones, apie kurių gyvenimą šiek tiek žinau, ir taip pat žinau, kad matau juos paskutinį sykį, mane apima panika. Tarsi kas pjūklui ruošęsi nupjauti kokį vieną mano pirštą“⁵⁵. Kaip pabrėžia Roorbachas, „<...> asmeninė esė leidžia ar net reikalauja individualaus žmogaus prisilietimo“⁵⁶. Individualus ir intymus Radvilavičiūtės kalbėjimas kartais pridengtas ironija ar autoironija („Nėr vyrų neverk“, „Klimakso periodo parkas“ ir kt.), sąmoju, pastabumu, netikėtu komentaru, įdomesne detale ar poetiniu žodžiu: „vabzdžio sparno plonybėje“ (SA, p. 15). Ironija neretai šiek tiek atitolina pasakotoją nuo teksto. Šiomis priemonėmis kuriamas gyvenimo paveikslas, kuriame sutelkta meilės, vienatvės, tarpusavio santykių, buities niuansų, literatūros ar net politikos tematika. Kelios temos neretai susilieja vienoje esė. Jos plėtojamos asociatyviais naratorės prisiminimais, iškylančiais pasakojant apie vieną ar kitą reiškinį. Nors atsiveriantys vaizdai iš pažiūros ir atrodo atsitiktiniai, jie formuoja bendrą gyvenimo vaizdą, primenantį tikrovę. Būtent siekimas priartėti prie gyvenimo suteikia Radvilavičiūtės esė patrauklumo. Atsektina įdomi, „atviram“ tekstui būdinga kūrybos apmąstymo tema, kuri matoma ir prieš tai aptartų eseistų tekstuose. Kaip tiksliai pastebėjo Baranova, „<...> eseistų sukurti personažai patys pajėgia apmąstyti ir tai, kas yra eseistika, ir kas jie joje yra“⁵⁷. Šiuo požiūriu akivaizdus *asmeninės esė* bruožas – autobiografiškumo aspektas. Radvilavičiūtės esė veikia dažnai galvoja apie kūrybos procesą, savikritiškai reflektuoja savo pačios vietą lietuvių eseistikoje: „Mano eseistikos kokybė krinta. <...> Aš ne tik, kad iki garsiųjų Lietuvos eseistų vyrų nebeprisitraukiu <...> aš iki savęs pačios buvusios nebeprisitraukiu“ (SA, p. 85). Tai rodo autorės požiūrį į lietuvių eseistus ir norą, kad jos pačios kūryba būtų įdomi ir vertinama. Kūrybos klausimą eseistė apsversto ir antrajame savo esė rinkinyje „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“ (2010). Jame autorė, atsiribodama nuo „tradicinio“

⁵⁴ Toril Moi, *Lyties Teksto politika*, Vilnius: Charibdė, 2001, p. 53.

⁵⁵ Giedra Radvilavičiūtė, *Suplanuotos akimirkos*: esė rinktinė, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2004, p. 22. Toliau tekste cituojant iš šio šaltinio, nurodoma santrumpa SA ir puslapis.

⁵⁶ Bill Roorbach, *op. cit.*, p. 192.

⁵⁷ Jūratė Baranova, *op. cit.*, p. 391.

lietuvių literatūros lauko, svarsto koks yra šiuolaikinis rašytojas. Apskritai abiejuose rinkiniuose keliami panaši problematika, ieškoma atsakymų, kuo skiriasi „vyriškasis“ ir „moteriškasis“ rašymas.

Tačiau nepaisant savikritikos, pasakotoja žino, kokia turi būti paveiki kūryba: „Skaitytojas turi bristi į tekstą žinodamas, kad ras kai ką atpažįstama. <...> Kad bus truputėlį pagąsdintas, nustebintas, šokiruotas, pakutentas, bet nepaskęs . <...> Juoko turėtų būti, kad nesinorėtų galvoti apie metafiziką, transcendenciją ir laiką“ (SA, p. 10). Iš tiesų autorė įvardija savybes, neatsiejamas nuo *asmeninės esė* subžanro, kurias galima aptikti ir pačios autorės tekstuose, tačiau minėtas šokiravimas labiau būdingas Parulskio kūrybai. Metafizinės tematikos atsisakymas išskiria Radvilavičiūtę iš aptartų eseistų. „Jos esė veikėja pomirtiniu gyvenimu netiki“, – konstatuoja Baranova⁵⁸. Nors jai, eseistei, taip pat būdingi meditacinio pobūdžio svarstymai, kuriuose nevengiama ir temų apie gyvenimą, vienatvę bei mirtį. Taip pat *asmeninėje esė* mąstoma apie kasdienybės smulkmenas. Galima sakyti, kad esė rinktinėje apskritai išsiskiria tarsi dvi ryškios pagrindinės temos: esė apie gyvenimą („Ūmi infekcija, persikėlimas į kitų žmonių gyvenimus“, „Kartu ir atskirai“, „Dienoraštis“, „Būna dienų“) ir esė apie kūrybą („Privalomi parašyti tekstai“, „Protas ir jausmai. Tekstai ir tėvai“). Neretai šios dvi temos keičia viena kitą fragmentiškos kaitos principu, tokiu būdu sukurdamas spontaniško, inertiško, dinamiško pasakojimo įspūdį. Būtent toks pasakojimo būdas lemia tekstų „atvirumą“. Reiškiniai daiktai ir įvykiai iš viešos sferos netikėtai perkeliama į asmeninę pasakotojos erdvę ir atvirksčiai. Nuo svarių klausimų pereinama prie smulkmenų arba iš pastarųjų formuojasi pagrindinė mintis. Esė ryškus balansavimas tarp tikrovės ir to, kas sukurta, įsivaizduojama. Riba tarp fikcijos ir tikrovės Radvilavičiūtės esė yra dvejopa. Tai autorės ir pasakotojos santykis ((ne)susitapatinimas) bei pasakotojos gyvenimo (ne)tikrovė. Pavyzdžiui, esė „Prabudimai“ priešaušry vyksta tariamas pasakotojos dialogas su ant sienos kabančiu mirusios motinos portretu. Realybėje jis vykti negali, tačiau pasakotoja kalbasi su motina, o vėliau tai pavadina košmaru. Kiekvienas pasakojamas reiškinys yra ne tik gyvenime, bet ir kūrinyje: „Ji netgi gali persikelti į tekstą“ (SA, p. 39). Tikrovė- fikcija – nuolat Radvilavičiūtės eseistikoje svarstoma priešprieša. Realybės ir fikcijos susiliejimas tekstams suteikia nepabaigiamo žaidimo įspūdį. Trečiajame esė rinkinyje „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“ taip pat ryški tikrovės ir fikcijos priešprieša.

Esė apie gyvenimą ryški vyrų ir moterų santykių tema, tačiau į viską žvelgiama iš moters perspektyvos. Čia jaučiamas stereotipinis pasakotojos, atstovaujančios moters pozicijai, požiūris. Esė tekstuose jos, moterys, už vyrus tarsi pranašesnės: „vyras mėgsta momentinius nuotykius, o moterys – tęstinius“ (SA, p. 26), „vyrų veidai, kai juos apima klimaksas, „išplaukia“, tampa išlyti. Moterų – ne“ (SA, p. 52), „moterys dažnai sugeba iš karto galvoti apie daugelį dalykų“ (SA, p. 50).

⁵⁸ *Ibid.*, p. 393.

Įdomu tai, kad panašiam tik vyriškajam požiūriui, savo eseistikoje atstovauja Parulskis, taip pat nuolat atkreipiantis dėmesį į vyro ir moters skirtumus. Ypač originaliai vyriškumo sampratą jis atskleidžia savo esė „Vyras“ (*MIKM*). Tačiau gyvenimo be vyrų Radvilavičiūtės pasakotoja taip pat neišsivaizduoja: „Mirti neištekėjusiai (arba net ne našlei), kai esi senoviško auklėjimo, kažkaip nepadoru“ (*SA*, p. 61). „Prisimenu< ...>. Vyrus, kūrusius mane kaip moterį“ (*SA*, p. 96). Esė veikėja taip pat svarsto ištikimybės, skyrybų klausimus. Pasakotojai nesvetimi ir kasdieniai rūpesčiai, galintys sugadinti nuotaiką ilgam laikui, kurie vyro akimis gali atrodyti bereikšmiai: „Kelinta diena nervinuosi – mūsų laiptinė labai nešvari“ (*SA*, p. 45). Tai, apie ką esė kalba pasakotoja – labiau moterims aktualūs klausimai, jų gyvenimo problematika, pasaulėžiūros niuansai, rodantys asmenišką norą pasidalinti savo jausmais ir išgyvenimais. Net apie naminių gyvūnų esė pasakotoja gali pasakoti įvairiausių atsitikimus, tarsi įdomiausias istorijas („Sveika,“). Taigi atviras vadinamojo moteriškojo rašymo aspektas esė labai ryškus, nes *asmeninės esė* kūrėjas turi būti kiek įmanoma atviras, nuoširdus, netgi šiek tiek pažeidžiamas.

Esė tematika, problematika ir kūrybinė išmonė taip pat atsispindi ir kai kurių tekstų pavadinimuose. Kaip jau minėta anksčiau, jie gali būti pradinis interpretacijų raktas skaitytojui. Kadangi Radvilavičiūtės esė daugiabalsės, aktualizuojančios ne vieną, o kartais net kelias temas vienu metu, pavadinimai gali būti kaip intertekstinės nuorodos. Pavyzdžiui, esė pavadinimas „Nepakeliama viešumo lengvybė“ yra aliuzija į Milano Kunderos romaną „Nepakeliama būties lengvybė“. Kunderos romanas yra apie meilę ir mirtį, o būtent šios temos aktualios ir esė autorei. Pavadinimas „Nėr vyrų neverk“ šiek tiek ironiškas, taip pat turintis aliuzijų į vienos vyrų grupės „Žas“ sukurtą dainą, tik joje dainuojama „nėr bobų neverk“. Matyt tokia dainos pavadinimo parodija, siekiama sukelti skaitytojo šypsena. Ją sukels ir „Klimakso periodo parkas“, turintis akivaizdžias nuorodas į fantastinį kino filmą „Juros periodo parkas“. Dar kitą esė pavadindama „Ir nepadės niūrus žiūrėjimas į veidus“, autorė sukuria savotišką mini intertekstą, aliuziją į Sauliaus Tomo Kondroto romaną „Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą“. Taigi kurdama tiek tekstus, tiek pavadinimus autorė originaliai ir kūrybiškai naudojami ir savo išmone, ir gyvenimiška patirtimi, ir intertekstualumu. Pastarasis, kaip žinia, būdingas postmodernizmui. Tekstų pavadinimais sukeldama įvairias asociacijas, Radvilavičiūtė siekia sudominti intelektualų skaitytoją, o kartu pakviesti jį giliam sąmoningam skaitymui ir tekstų interpretavimui, o tai būdinga „atvirai“ *asmeninei esė*. Šiuo požiūriu ji lygintina su Parulskiu.

Radvilavičiūtės pasakotoja klausia savęs, kokia ji, ir kuo panaši į kitus, tuo pačiu siekdama atrasti savo išskirtinumą. Kaip pastebi Baranova, „kai eseistas tapatinamas su savo sukurtos esė veikėju, vargsta ne skaitytojas, o pats eseistas“⁵⁹. Nors skaitytojams didžiausią poveikį ir turi būtent tos esė ar fragmentai, kuriose takoskyros tarp autorės ir veikėjos praktiškai nebelieka. Pavyzdžiui,

⁵⁹ *Ibid.*, p. 397.

esė „Ir nepadės niūrus įsižiūrėjimas į veidus“ autorė prisipažįsta, kad skiriasi nuo moters, kuriai žmonės rašo laiškus, kad ji tėra pasakotoja. Taip nubrėždama ribą tarp savęs ir esė veikėjos, pasakotoja identifikuoja save vardu: „*Raktui – Giedra*. Niekada man neberašyk. Moteris, kuriai siunti laiškus, neegzistuoja“ (SA, p. 109). Taip ji tarsi pati sau prieštarauja, suklaidina skaitytoją ir savotiškai panaikina minėtą ribą. Tačiau *asmeninėje esė* numanomas meninės erdvės pasaulis yra toks, kuriame galime atpažinti kiekvieną iš mūsų, taip pat ir autorę.

Šiuolaikiniai lietuvių eseistai dažnai renkasi dienoraščio formą; čia teksto pertrūkiai atliepia eseistikai artimą fragmentišką mąstymą, nereikalaujantį plataus panoraminio vaizdo, įtampos tarp minties vyksmo ir laisvo, nesąvokinio, bet sugestyvaus kalbėjimo. Radvilavičiūtės esė taip pat savitai primena dienoraštį, o jame „teksto apimtis priklauso nuo asmeninių ar išorinių įvykių, kuriuos autorius stebi, vertina, gali išskirti kaip reikšmingiausius arba visai jų nepaisyti. <...> Nėra įpareigojančių terminų, siužeto, temos dėstymo ar vystymo, tik viena po kitos einančios dienos. Vienintelis dalykas, ko pageidaujama iš dienoraščio autoriaus, – tai žymėti datas“⁶⁰. Radvilavičiūtės esė panašios į skirtingų dienų įrašus, su vis naujais įvykiais, naujais pasakojimais ir prisiminimais. Rašytoja netgi sukuria atskirą esė „Dienoraštis“, kuriame išlaikomas eseistinis kalbėjimas, tik atskiri fragmentai pažymėti datomis. Šioje esė pasakotoja be jokios ironijos, stilistinių įmantrybių kalba apie pokyčius gyvenime ir jausmuose (mamos mirtį), prisiminimuose iškylančius vaizdus iš vaikystės. Kalbėjimą pirmuoju asmeniu, kartais keičia vienaskaitos antruoju asmeniu, tarsi stebėdama save iš šalies. Dienoraštinis kalbėjimas, rodos, tekstams suteikia dar ryškesnį asmenybiškumo ir autobiografiškumo įspūdį.

Asmeninės esė autorius turi šokiruoti ar provokuoti skaitytoją. Parašytas pasakojimas negali būti vienoje plokštumoje. Būtent taip ir yra Radvilavičiūtės esė, kuriose naratyvas nuolat fragmentiškai keičiasi. Esė, kaip ir „Vilkų saulutėje“ ar rinkinyje „Vitaminų pardavėjas“, kartais pradėdama rašyti apie bet ką ir nuo bet kokios idėjos ar minties, į tekstą įpinant anksčiau skaitytų autorių kūrinių pavadinimus, tekstų komentarus internete, dialogų intarpus, ar iškeliant netikėtą sumanymą. Pavyzdžiui, esė „Ir nepadės niūrus įsižiūrėjimas į veidus“ parašyta: „užbaigti/mėgstamo poeto eilėraščio eilute“ (SA, p. 101). Būtent poeto eilute autorė ir užbaigia savo esė, nors visame tekste kalbama apie jausmus, santykius su mylimais žmonėmis, kūrybą. Fragmentiška tekstų struktūra, paraleliškas kalbėjimas ir žaidimo principas būtent būdingas esė žanro prigimčiai ir jį šiuo atveju atliepiančiai postmodernistinei estetikai. Hasanas, išskirdamas pagrindinius postmodernizmo bruožus, įvardija tai, ką matome ir Radvilavičiūtės esė: žaidimą, atsitiktinumą, išsklaidymą, ironiją, retoriką, troškimą⁶¹.

⁶⁰ Rimantas Glinskis, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 15-16.

⁶¹ Ihab Hallsan, *op. cit.*, p. 40-41.

Radvilavičiūtės kūrybinį meistriškumą ir originalumą rodytų ne tik fragmentų asociatyvumas, bet ir savotiška žiedinė esė kompozicija, kurią turi dauguma esė. Tekstas tarsi natūraliai klostosi savaimine eiga, kol prieinama tos pačios ar panašios minties. Pavyzdžiui, esė „Protas ir jausmai. Tekstai ir tėvai“ pradama pasakotojos dukters klausimu: „Dukra vieną kartą paklausė: „Ką dabar rašai?“ (SP, p.32), o užbaigiama dukters pasisakymu: „Žinai, noriu būti įdomesnė. Tikriausiai imsiu ką nors rašyti“ (SP, p.39). Kaip matoma, čia atsiskleidžia dvi esė temos: santykiai su artimaisiais (dukra) ir kūryba (kalbama apie rašymą). Tačiau tokia kompozicija būdinga tekstų pradmei ir baigmei, o ne dėstymui. Pastarajam, kaip ir kitų aptartų autorių esė, būdingas savotiškas koliažo principas, nes bendras pasakojimas pateikiamas iš atskirų fragmentų (detalių), išskirtų atskiromis pastraipomis.

Kaip ir Parulskio ar Beresnevičiaus esė, Radvilavičiūtės tekstai taip pat pasižymi asociatyvumu, intertekstualumu, meninių priemonių gausa. Autorė reflektuoja ne vieną žinomą autorių (Proustą, Bachmann, Kingą, Kunderą, McEwaną, Irvina, Achmatovą, Nabokovą ir kt.) Šios pavardės rodo Radvilavičiūtės erudiciją, be kurios neįsivaizduojamas esė žanras ir eseistas. Rinkinyje „Šiąnakt aš miegosiu prie sienos“ taip pat demonstruojama autorės inteligencija. Naudojama daug intertekstinių citatų. Tačiau aiškių ribų, kur baigiasi citatos ir prasideda savas tekstas, šiame rinkinyje nėra. Taip pat ir pati autorė atskleidžia savo išsilavinimą: „<...> tai aš ją, kaip visi grynakraujai filologai, susikuriu“ (SA, p. 126). Vaizdžiomis asociacijomis bei palyginimais autorė anaipol nenusileistų Parulskiui: „užlenktos ausys priminė mažus užklijuotus meilės laiškelių vokelius“ (SA, p. 126); „Vanduo burbuliavo kaip kraujas iš po žemėmis persauto milžino plaučio“ (SA, p. 12); „Liolės gyvenimas ėmė į mane kaip natrio chloridas iš peršviečiamos pūslės“ (SA, p. 17). Polisemantiškumo tekstams suteikia skliausteliuose esantys komentarai, kurie komentuoja, papildo pagrindinį pasakojimą. Neretai jie atrodo, kaip autorės mąstymo ir kalbėjimo sąveika. Pasakotoja kalba ir čia pat gimsta nauja mintis, tik ji pateikiama skliaustuose, kaip neesminė, tačiau suteikianti informacijos skaitytojui: „Pro pakrūmėj gulintį žmogų. (Jis – ne girtuoklis, tiesiog tą dieną per daug išgėrė“ (SP, p. 50). Kaip ir komentarai, retorinės figūros (nutylėjimai, klausimai) taip pat kuria komunikaciją su skaitytoju. Nutylėjimu nebaigdamas vienos ar kitos minties, autorė parodo savo emocinę būklę skaitytojui: „Nejuokinga...“ (SP, p. 50). Esė tekstuose apskritai kalbama visais stiliaus registras. Esama buitinės kalbos ar žargonizmo: „Dėsiu į krūmus liaudiškai tariant“ (SA, p. 8); „Jei tave surasčiau, priečiau ir kaip vožčiau atsivėdėjusi į lempą“ (SA, p. 109). Tačiau žargonizmai „subtilesni“ nei Parulskio tekstuose, kuriuose autorius savo leksika neretai pribloškia skaitytoją. Kaip savo straipsnyje „Apie esė...skaitiniai“ tegia pati Radvilavičiūtė: „Man sunkiai pavyktų tapatintis su, tarkim, S. Parulskio pasakotojo erotinio atsivėrimo, įcentrinimo, bjaurumo estetikos laipsniu, nors "sukergti" su šiuo autoriumi (dėl

nepreciziškų paralelių taip pat) esame jau net gyvenime⁶². Įvairių žargonizmų supynimas, harmoningais sąskambiais ir disonansais grįstos frazės, smagūs, taiklūs posakiai – šios priemonės suteikia teksto skaitymo malonumą, būdingą *asmeninei esė*. „Suplanuotose akimirkose“ esė pasakojimo ritmą, pasakotojos būsenas, jos santykį su aplinka lemia emocijos. Jos atskleidžiamos ir „kableliais, pauzėmis tarp žodžių, kaip neįvykusiais pasimatymais tarp meilužių“ (SA, p. 33). Emocingumas, ekspresyvumas – vienas iš *asmeninės esė* poetikos bruožų.

Skirtingai nei Parulskio ar Beresnevičiaus esė, Radvilavičiūtės eseistikoje labiau akcentuojami kasdienybės niuansai, asmeninė samprata, kurianti nuoširdesnę santykį su skaitytoju, rodo autorės vertybinę orientaciją, jos pasaulėžiūrą. Šiuo požiūriu rašytojos eseistika artimesnė Tamošaičio kūrybai. Radvilavičiūtės esė galima pavadinti *asmenine esė*, kuriai būdinga moters pasaulėvoka, individualus, intymus ir betarpiškas žvilgsnis į žmones ir kasdienybę, kuri susideda iš įvairių vaizdinių, prisiminimų, įvykių, apskritai tariant (ne)suplanuotų akimirku.

Apibendrinant, kokiais būdais kuriamas tekstų „atvirumas“ pasirinktų lietuvių rašytojų eseistikoje, galima išskirti šias pagrindines estetikos ir poetikos priemones: 1) Autoriaus susitapatinimas su pasakotoju, atviras dalijimasis gyvenimiška patirtimi su skaitytoju; 2) Retorinių figūrų (sušukimų, klausimų, nutylėjimų) panaudojimas, kviečiant autoriaus ir skaitytojo bei teksto ir adresato komunikacijai; 3) Kultūrinių ir literatūrinių švaizdžių panaudojimas, intertekstai, skatinantys skaitytojo sąmoningo mąstymo atvėrimą ir dalyvavimą tekste (kvietimas tapti kūrinio bendraautoriumi); 4) Netikėtumo momentas, reiškiamas netikėtu žodžiu, asociacija, palyginimu, kurie lemia tekstų „atvirumą“ ir poveikį skaitytojui; 5) Tiesioginis adresanto komunikavimas su adresatu per kreipinius; 6) Kūrinių kintamumas (neapibrėžtumas); 7) Įtampos situacijų probleminė išraiška. Atsietai parodomi faktai; 8) Kūrinio neužbaigtumas apibendrinančiomis mintimis; 9) Skirtingų tekstų tarpusavio junglumas.

Apartoji eseistika atsisako akivaizdžios tvarkos, nuoseklumo ir atsiveria naujiems meniniams sprendimams. Visos teksto dalys yra tarsi lygiavertės, o idealios sistemos nebuvimas atveria kūrinį santykiui su tikrove. Nesibaigiantis patirties kintamumas, galimų požiūrių begalybė tarsi kviečia skaitytoją daryti įtaką kūrinio prasmei. Daugybės ryšių samplaikoje skaitytojas pats renkasi atskaitos taškus, kuriais galėtų remtis reiškinų ir įvykių vertinimas, kūrinio suvokimas. Tokiu būdu, užuot buvęs visiškai chaotiškas, kūrinys įgauna tam tikrą individualią formą, kuri glūdėjo autoriaus sumanyme, arba išsivystė rašymo proceso metu. Eseistikoje nėra ryškios takoskyros tarp gėrio ir blogio su lyriška literatūrine kalba. Kuriant „atvirą“ *asmeninę esė* pasitelkiama meistrystė ir vidinė įtampa.

⁶² Giedra Radvilavičiūtė „Apie esė... skaitiniai“, prieiga per internetą: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=790&kas=straipsnis&st_id=3612 [žiūrėta 2011-04-22].

3.2. *Asmeninė esė* kaip savo skaitytojo kūrimas: „pavyzdinio“ ir „empirinio“ skaitytojo lūkesčiai.

Nuo XX a. estetikoje, vienu ar kitu būdu ryškinama nebe vien tik rašytojo kūrėjo institucija, o ir literatūrinio darbo, paties rašymo institucija. Tokia institucija reikalauja bendradarbių, kaip savotiškų bendraautorių. Pirmiausia, toks yra skaitytojas. Pažvelkime, koks skaitytojas kuriamas Sigito Parulskio ir Giedros Radvilavičiūtės esė, kurios charakteringai atskleidžia du skirtingus skaitytojo tipus.

Esė savo charakteristika yra bene vienintelis žanras, kuriam toks svarbus adresanto ir adresato santykis bei jų vaidmuo ir kūrinio kūrimo procesui, ir užbaigtam tekstui. Esė autorius neatsakytų klausimų lavina, intymiausių jausmų, patirčių dalijimusi, kreipiniais mezga dialogą ir komunikuoja su skaitytoju, kviečia jį sąmoningam skaitymui ir dalyvavimui tekste. Esė tekstas kuriamas galvojant apie adresatą. Šia prasme kūrinys tampa savotiškai priklausomas nuo skaitytojo, nes tik jis, suteikdamas tekstui (atverdama) savo individualias prasmes, kartu jį ir kuria ir užbaigia. Galima sakyti, kad „atvirą“ kūrinių lemia ne tiek autoriaus sprendimai, kiek skaitytojas. Umberto Eco teigia: „Žinoma, skaitytojas yra kiekvienoje istorijoje, ir jis yra ne tik pats svarbiausias pasakojimo proceso dalyvis, bet ir pagrindinis veikiantysis asmuo“⁶³. Kadangi esė tekstai labai dinamiški, savyje kondensuoja galybę įvykių ir idėjų, juose autorius nevisada pajėgia perteikti norimas mintis, patirtis, nors tai ir yra vienas pagrindinių jo uždavinių. Todėl, anot Eco, „skaitytojas tarsi prašomas ar net verčiamas užpildyti visas spragas“⁶⁴. Jeigu esė tekstuose būtų išsakyta visa gavėjui reikalinga informacija, kūrinys būtų tarsi be pabaigos. Kai kurie dalykai mąstančiam esė skaitytojui yra tarsi savaime suprantami, nes, turėdamas išankstinių žinių apie žanrą, jis žino, ko galima tikėtis iš autoriaus. „Pasitaiko, kad autorius nori pasakyti kažką daugiau nei reikia ir tampa juokingesnis už savo veikėjus“⁶⁵. Kalbėdamas apie kūrinius, Eco naudoja miško, kaip naratyvaus teksto metaforą. Esė būtent ir yra tokie naratyvūs tekstai, kur kiekvienas skaitytojas, tame daugybės prasmų miške, ras savo asmeninį taką. Susidūręs su tokiu įvairialypiu tekstu, skaitytojas yra tarsi priverstas nuolatos rinktis kuriuo keliu eiti. Kartais esė autorius suteikia galimybę skaitytojui pačiam įsivaizduoti, kaip baigsis pasakojimas (tam pasitelkiami retoriniai nutylėjimai, užuominos, asociacijos), o kartais jis pats nurodo pasirinkimo kryptį. Čia išsiskiria du skirtingi skaitytojo tipai, kuriuos Eco įvardija, kaip „pavyzdinį“ ir „empirinį“ skaitytoją, kurie nėra tapatūs. „Empirinis skaitytojas – tai tu, aš ir kiekvienas, skaitantis kokį nors tekstą. Empirinis skaitytojas gali skaityti kaip jam patinka, nėra jokių taisyklių ar instrukcijų, kur būtų pasakyta, kaip skaityti“⁶⁶. Toks skaitymas remiasi daugiausia pojūčiais, emocijomis, gyvenimiška patirtimi.

⁶³ Umberto Eco „Įžengiant į miškus“, *Metai*, 2000, Nr. 8-9

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Ibid.*

„Empirinio skaitytojo“ teksto perskaitymas gali visiškai neatitikti pradinio autoriaus sumanymo. „Pavyzdinis skaitytojas“ yra priešingas empiriniam. Jis sutinka žaisti pagal autoriaus sumanymą ir paklūsta jo teksto strategijai. Būtent numanomas adresatas būdingas ir daugeliui *asmenių esė*. Tokiu atveju rašymas, anot Eco, yra savo idealaus, „pavyzdinio“ skaitytojo kūrimas per tekstą. „Pavyzdinis skaitytojas tai ne ateities palikuonys, o siauras skaitytojų ratas, kurį sau susikuria rašytojas, tikėdamasis, kad būtent jo kūrinys padės rasti naujiems pavyzdinio skaitytojo šalininkams, kuriuos jo tekstas įkvėptų“⁶⁷. Skirtumas tarp teksto, siekiančio sukurti naują skaitytoją ir turinčio patikti realioms skaitytojams, yra tas, kad antruoju atveju knyga sukuriama pagal serijinių gaminių gamybos schemą. Eseistas kreipiasi į „pavyzdinį skaitytoją“ pataikaudamas, meilikaudamas, o kartais įsakmiai, tikėdamasis pritarimo. Šis autoriaus balsas „reiškiasi kaip pasakojimo strategija, kaip palaiptams susipažįstamas instrukcijų sąvadas, ir prie tų instrukcijų turime prisitaikyti, jeigu apsisprendžiame tapti modeliniais skaitytojais“⁶⁸. Taigi „pavyzdinis skaitytojas“ savanoriškai priima žaidimo taisykles, jau vien turėdamas informacijos apie autorių ir pasirinktą žanrą.

Būtent „pavyzdinis“ skaitytojas atpažįstamas Parulskio tekstuose. Autorius savo esė taip pat mezga dialogą su savo skaitytojais. Šį komunikacijos aspektą pirmiausia garantuoja intertekstai, literatūriniai įvaizdžiai, žinomi įžymių žmonių vardai, kurių gausu „Nuoguose drabužiuose“ (2002) ir kurių atpažinimas, suvokimas reikalauja skaitytojo erudicijos, nuolatinio darbo su tekstu: „Jeigu neklystu, žmonių pasileidimo priežastis tyręs S. Freudas palėpęs įvaizdį siejo su žmogaus pašamone (o gal taip darė C. G Jungas, ne taip jau ir svarbu“ (ND, p. 113), „Deja, santechnikas – ne pasaulio galas ir net ne Kristus, kurio ateinant laukė S. Becketto ubagai“ (ND, p. 91).

Rašytojui numačius kažką naują, galvojant apie kitokį skaitytoją, jis tampa filosofu. Stengiamasi atskleisti adresatui tai, ko jis dar nežino ir net nenumano. Kaip teigia Eco: „Jis trokšta atskleisti skaitytoją jam pačiam“⁶⁹. „Pavyzdinis skaitytojas yra tarsi žaidimo bendrininkas. Tekstas turi padėti skaitytojui persikūnyti ir norėti būtent to, ką siūlo tekstas“⁷⁰. Parulskis retoriniais klausimais skaitytoją įveda į apmąstymų erdvę, asociacijų tinklą, sušukimais kuriama teksto įtaiga, minties ekspresyvumas, o nutylėjimai rodo autoriaus pasitikėjimą skaitytojo erudicija ar nuovoka. Jis supras, ką pasakotojas nori pasakyti, todėl papildomų paaiškinimų ar tolesnės minties sklaidos tarsi nebereikia: „Net ir vokiečių, pamatęs tokią nosį, galėjo ramiai pasakyti – romėnas, ko norėti, Nazonas, o romėnai, kaip žinome...“ (ND, p.10). Kitaip sakant, suteikiama galimybė skaitytojui tapti kūrinio bendraautoriumi.

Parulskis yra tarsi susitapatinęs su savo pasakotoju, dalijasi gyvenimiška patirtimi, jausenomis ir išgyvenimais, kuriuose vienokiu ar kitokiu būdu skaitytojais gali atpažinti patys save: „Kadangi esu

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

tokios nosies ir tokių ausų nešiotojas, keliauti po pasaulį man dažniausiai kančia“ (*ND*, p. 9); „Aš bijau ne tik į kapines, aš dar labiau bijau eiti į turgų“ (*ND*, p. 13); „Šokių atžvilgiu esu baisus skeptikas“ (*ND*, p.95); „Aš negaliu pasakyti, kad kenčiu ar nekenčiu, man tiesiog nyku“ (*ND*, p. 67). Tokiu būdu atsiskleidžia *asmeninei esė* būdingas autoriaus atvirumas bei jo ir skaitytojo komunikacijos aspektas. Tačiau tai pirminis įspūdis, nes naratoriaus paprastumas savotiškai simuliuojamas. Ironizuojantysis niekada nėra iki galo atviras ir nuoširdus. Pirmasis asmuo gali suklaidinti Parulskio skaitytoją, manantį, kad teksto „aš“ yra tapatus knygos autoriui.

Parulskis visada renkasi kitokį požiūrio kampą, tarsi atribojantį objektą ar vertybę. Jis neanalizuoja giluminių procesų, nesiekia nuoseklios analizės, o tarsi stebi iš šono, vis kitu rakursu. Rašydamas *esė* jis neįsipareigoja užbaigtam, reziuumuojančiam apibendrinimui. Eseištos išvados yra greičiau prielaidos, o kūrinio tvarka (kompozicija) – atvira galimam minties kitimui⁷¹. Jo tekstai žadina skaitytojų vaizduotę, skatindami išgyventi būtent vienokias, o ne kitokias emocijas. Kaip teigia Eco, „konkretus tekstas yra arba privalo būti skaitytojo vaizduotės ir fizinių impulsų dirgiklis“. Parulskis nuolat šokiruoja. Jo tekstuose grubiu, šiurkščiu žodžiu neretai keliamas pasiūlykštėjimas: „Aš savo vaikystės „viduramžiais“ tuštindavausi iš medžio. Iš dviejų metrų aukščio. Bombarduodavau „Tod Kopf“ tankų divizijas“; „Man šalta, nėra kailinių, patalynėje knibždėte knibžda blakės, mandavoškės ir sliškai“ (*ND*, p. 51). Tačiau būtent Parulskio „pavyzdinio“ skaitytojo tai negali pernelyg stebinti, nes jis puikiai pažįsta autoriaus kalbėjimo stilių.

Filosofinis mąstymas eseistikoje reiškiasi kaip loginio mąstymo kategorijų ir poetinio išgyvenimo simbiozė. Netikėti posūčiai nuo analizuojamo dalyko prie metaforos, nuo asmeninio potyrio prie istorinio fakto, nuo tezės prie vaizdo palieka nesibaigiančio minties judėjimo įspūdį ir teikia begalę teksto skaitymo ir interpretavimo galimybių. Tam talkina ne tik Parulskio, bet ir daugelio eseistų mėgstama fragmento forma.

Parulskio skaitytojas yra ypač intelektualus, tačiau kartu žemiškas ir turintis humoro jausmą. Esmės jis turi ieškoti keliaudamas pro papročių, ritualų, klišių, stereotipų uždangą, pasikliaudamas visą sukauptą intelektualinę patirtį.

Radvilavičiūtė taip pat siekia sudominti intelektualų skaitytoją, o šiuo požiūriu ji lygintina su Parulskiu. Tačiau jos *esė*, skirtingai nei Parulskio, yra žymiai atviresnės, asmeniškesnės, todėl jos *esė* kuriamas „empirinis skaitytojas“. Eseištės skaitytojas, asmeniškuose autorės pasakojimuose atpažins pats save, todėl jam nėra toks svarbus priminis rašytojos sumanymas. Radvilavičiūtės *esė* panašios į skirtingų dienų įrašus, su vis naujais įvykiais, naujais pasakojimais ir prisiminimais. Savo *esė* „Dienoraštis“ pasakotoja be jokios ironijos, stilistinių įmantrybių kalba apie pokyčius gyvenime ir jausmuose (mamos mirtį), prisiminimuose iškylančius vaizdus iš vaikystės.

⁷¹ Parulskio *esė* galėtume perskaityti kaip „atvirą kūrinį“. Žr. Umberto Eco, *Atviras kūrinys: forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*, iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2004.

„Suplanuotose akimirkose“ esė pasakojimo ritmą, pasakotojos būsenas, jos santykį su aplinka lemia emocijos. Skirtingai nei Parulskio esė, Radvilavičiūtės eseistikoje labiau akcentuojami kasdienybės niuansai, asmeninė samprata, kurianti nuoširdesnį santykį su skaitytoju, rodo autorės vertybinę orientaciją, jos pasaulėžiūrą. Šiuo požiūriu ji lygintina su Tamošaičiu. Radvilavičiūtės esė būdinga moters pasaulėvoka, individualus, intymus ir betarpiškas žvilgsnis į žmones ir kasdienybę, kuri susideda iš įvairių vaizdinių, prisiminimų, įvykių, apskritai tariant (ne)suplanuotų akimirkų. Tokiems tekstams būdingas „empirinis skaitytojas“, kuriam, kaip jau minėta negalioja jokios taisyklės. Radvilavičiūtės esė paremti ne tiek intelektualiniu pasaulio suvokimu, kiek patyrimu. Autorė rašo tai, ką galvoja ir jaučia, ką yra išgyvenusi, nesiekia priblokšti ar sugluminti skaitytojo, kaip Parulskis „nereikalauja“ iš jo ypatingų pastangų, norint suvokti tekstą. Suprasti rašytojos esė užtenka gyvenimiškos patirties. Tad Radvilavičiūtės skaitytojas nepaskęsta bibliniuose ar kultūriniuose įvaizdžiuose. Autorės skaitytojas yra emprinis ir jos jausmus bei ambicijas jis gali interpretuoti kaip jam patinka.

„Skaitytojo kūrinio suvokimą ir jo poveikį galima laikyti objektyvia lūkesčių sistema. Ji susiformuoja kūrinio atsiradimo istoriniu momentu iš išankstinio žinojimo apie žanrą bei anksčiau žinomų kūrinių formos ir tematikos“⁷². Net ir naujas kūrinys nebūna absoliuti naujovė ir iš anksto publiką parengia tam tikram suvokimo būdai. Skaitytojui pažadinamas prisiminimas apie tai, kad skaityta, sukuriama emocinis nusiteikimas. Skaitant kūrinį pagal tam tikras žanro taisykles, lūkesčiai gali būti patenkinti arba kisti. „Naujas tekstas atveria adresatui iš ankstesnių tekstų pažįstamą lūkesčių ir taisyklių horizontą, o lūkesčiai ir taisyklės vėliau gali varijuoti, būti koreguojami“⁷³. Būtent Parulskio „pavyzdinis“ skaitytojas prisitaiko prie žaidimo taisyklių. Iš ankstesnių tekstų, o ypač literatūros kritikos jis žino, ko galima tikėtis iš autoriaus: (auto)ironijos, grotesko, paradoksaliai atskleidžiamų dalykų esmės, dekonstruojamų kasdienio gyvenimo stereotipų, tačiau neprimeta savo empirinių lūkesčių. Parulskio kūrinio suvokimas „turi priversti“ „pavyzdinio“ skaitytojo sąmonę atsiverti naujiems, dar nepažįstamiems, nepatirtiems horizontams, antraip jo knyga artės prie Eco minėtų serijinių gaminių arba pramoginio meno žanro. Toks žanras nereikalauja horizonto pasikeitimo, o tik išpildo ribotus lūkesčius. Kadangi patį rašytoją veikia jo skaitytojų pažiūrų platumas ir jų ideologija bei jo paties aplinka, tenka susikurti „pavyzdinį“ skaitytoją. Taigi yra rašoma ne tam, kad patikti publikai, o tam, kad sukurti reikiamą publiką. Parulskio „pavyzdinis“ skaitytojas iš tiesų trokšta kažko, o pats nežinodamas arba net manydamas, kad tai „nesuprantama“. Tačiau kai naujasis lūkesčių horizontas tampa daugeliui priimtinas, tai pasikeitusi estetinė forma gali pasireikšti tuo, kad publika ankstesniuosis kūriniais pradeda laikyti pasenusiais ir nuo jų nusigręžia. Kita vertus, naujas literatūros kūrinys savo

⁷² Hans Robert Jauß „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, in: Senoji Lietuvos literatūra, 17 knyga, LLTI, regis, 2000.

⁷³ *Ibid.*

nejprasta estetinė forma gali sugriauti savo skaitytojų lūkesčių lauką ir iškelti jiems problemą, kurios sprendimo jie negalėtų rasti dėl skirtingos moralės ar religijos. Tačiau vienu istoriniu momentu kūriniai, laužantys moralės normas, vėliau gali gauti skaitytojų pritarimą.

Taigi skaitytojas esė tekstuose tampa ne tik pasakojimo proceso dalyvis, bet kartu ir veikiantysis asmuo. Parulskio teksto užuominos skaitytoją prašo ar net „verčia“ užpildyti spragas. Jeigu jo tekstuose būtų išsakoma visa adresatui reikalinga informacija, toks tekstas būtų be pabaigos. Mąstančiam „pavyzdiniam skaitytojui dauguma dalykų yra savaime suprantami, todėl rašytojas pasitiki jo erudicija ir nuovoka. Perpildytas tekstas skambėtų absurdiškai, todėl, kaip jau minėta, Parulskis renkasi įvairias retorines figūras. Labai svarbu, kad jo esė kiekvienas skaitytojas ras prasmę, tokiu būdu ir pats papildydamas patį tekstą.

Parulskio „pavyzdinis skaitytojas“ skiriasi, nuo Radvilavičiūtės „empirinio skaitytojo“ tuo, kad jis yra pasirengęs sekti pasakojamą istoriją ir juoktis iš komiškų situacijų, nes jis „priima“ Parulskio žaismingumą ir savitą humorą. O Radvilavičiūtės „empirinis skaitytojas“ labiau ieško to, kas jau egzistuoja jo atmintyje, tiksliau tariant, ieškoma savo asmeninių išgyvenimų, patirčių, nes būtent jais ypač sugestyviai ir atvirai dalijasi tekstų autorė. Didžiausią poveikį rašytojos empiriniams skaitytojams turi būtent tos esė ar fragmentai, kuriuose beveik nelieka takoskyros tarp autorės ir tekstų veikėjos. (esė „Nėr vyrų neverk“, „Protas ir jausmai. Tekstai ir Tėvai“, „Privalomi parašyti tekstai“). Jos esė meninės erdvės pasaulis yra būtent toks, kuriame galime atpažinti kiekvieną iš mūsų, o taip pat ir autorę. Ir Parulskio, ir Radvilavičiūtės skaitytojas turi savitą „lūkesčių horizontą“. Parulskio esė skatina „pavyzdinio skaitytojo“ sąmonę atsiverti naujiems, dar nepažįstamiems, nepatirtiems horizontams. Tokio siekio neturi Radvilavičiūtės „empirinis skaitytojas“, kuris labiau ieško to, kas jau egzistuoja jo atmintyje, asmeniniuose išgyvenimuose, nes būtent jais ypač sugestyviai ir atvirai dalijasi tekstų autorė. Abiejų eseistų tekstuose skaitytojas dalyvauja ir kūrinio kūrimo procese, ir yra pagrindinis pasakojimo dalyvis.

IV. IŠVADOS

Tyrinėjant Sigito Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės. Regimanto Tamošaičio eseistiką kaip asmeninę esė prieita šių išvadų:

1. Magistro darbe pasirinkta darbo metodologija – *komparatyvistinis* metodas, Billo Roorbacho, Phillipo Lopate'o, Josepho Epsteino *asmeninės esė* sampratos – leido kvalifikuočiau identifikuoti šį esė žanrinį tipą bei suvokti jo specifiką. *Asmeninės esė* koncepcijos yra grįstos pačių eseistų praktika, o tai gana nauja teorijos gimimo konvencija. Umberto Eco „atviro kūrinio“ bei „pavyzdinio skaitytojo“ ir „empirinio skaitytojo“, Hanso Roberto Jausso „lūkesčių horizonto“ koncepcijos atskleidė *asmeninės esė* autoriaus mąstymo bei raiškos ypatybes, parodė skaitytojo reikšmę esė kūrimui ir suvokimui, interpretavimui. Paaiškėjo sąryšis tarp *asmeninės esė* ir „atviro“ kūrinio, tarp skaitytojo ir „lūkesčių horizonto“, o tai lėmė esė žanrinę prigimtį.
2. Tyrimas atskleidė pagrindines *asmeninės esė* ypatybes ir jos kūrimo proceso bei raiškos principus. Šio esė žanrinio tipo centre svarbiausias yra autorius ir jo pasakojama istorija, kuria su adresatu dalijamasi bendražmogiška patirtimi. *Asmeninės esė* rašymas yra neatsiejamas nuo nuolatinio (ap) mąstymo ir eksperimentavimo. Būtent nepalaujamas minčių ir idėjų srautas eseistą veda kūrybiniu keliu. Šia prasme *asmeninė esė* pasireiškia kaip procesas, per kurį save suvokia ir rašantysis, ir skaitantysis.
3. Sigito Parulskio „Nuogi drabužiai“ (2002) – žymėtų naują lietuvių esė etapą, naujų poetinių, estetinių ypatybių atsiradimą. Parulskio esė ne tik sugrąžina lietuvių eseistikai subjektyvumą, bet ir sukuria intelektualią esė, kuri, priešingai nei klasikinė Juozapo Albino Herbačiausko esė, reikalauja aktyvaus skaitytojo, kuriam paliekama laisvos tekstų suvokimo, interpretacijos ir žaismės galimybė. Parulskio eseistikai būdingas ne visuomeniškumas, bet universalumas. Tai rodo temos, motyvai, įvaizdžiai (neretai bibliniai), ypač dėmesys žmogaus kūnui, lyčiai, mirčiai ir gyvybei. Parulskis novatoriškai daug dėmesio skiria kūrybos autorefleksijai. Rašytojas metaforų, asociacijų, ironijos, retorinių klausimų ir nutylėjimų dėka kuria literatūrinį žaidimą, į kurį įtraukiamas ir skaitytojas. „Nuoguose drabužiuose“ esama ir modernistinės, ir postmodernistinės estetikos ypatybių, kurios įtvirtintų *asmeninės esė* modelį.
4. Gintaro Beresnevičiaus „Vilkų saulutė“ (2003) – tai itin savita eseistika, kurioje natūraliai dera subjektyvi minties raiška ir mokslinis mąstymas. Skirtingai nei „Nuogų drabužių“ autorius, Beresnevičius žvilgsnį kreipia ne į asmeninę saviraišką, bet į istorijos, mitologijos, visuomenės aktualijų, politikos, tautos fenomenus. Beresnevičius interpretuoja daugumai skaitytojų žinomus dalykus, bet tai padaro netikėtomis išvalgomis, asociacijomis, argumentais. Kita vertus, autorius neretai nagrinėja jam, mokslininkui, rūpimus dalykus, kurie plačiajai visuomenei nežinomi.

Tokia Lietuvos mitologijos, istorijos, kultūros refleksija tikriausiai siekta sudominti skaitytoją, paskatinti jį atrasti savąjį santykį su esė aptariamais dalykais. Beresnevičiaus esė išvelgtini *asmeninės esė* bruožai: intertekstualumas, požiūrio originalumas, tekstų eklektiškumas. Eseiastas daug dėmesio skyrė esė formai, o tai galima paaiškinti ir tuo, kad jis pats teoriškai reflektavo esė žanrą, kad jis tikriausiai pritarė postmodernistinės estetikos principams. Beresnevičiaus esė demonstruoja ne tik žanrinį, interdisciplininį, bet ir stilistinį labilumą, kurį rodytų retorinių figūrų vartojimas.

5. Regimanto Tamošaičio esė rinkinio „Vitaminų pardavėjas“ (2007) tekstai savo pasakojimo pobūdžiu artimesni Giedros Radvilavičiūtės tekstams. Rašytojas sąmoningai renkasi „autsaiderių žanrą“. Autoriaus abejojimas savimi ir įvykių realumu, fikcijos ir tikrovės, gyvenimo ir sapno susiliejimas, kaip ir Radvilavičiūtės kūryboje, kuria nesibaigiančio žaidimo įspūdį. Tamošaičio kalbėjimo stilius iš kitų eseistų išsiskiria savo ypatingu humoru, grakščia fraze ar liūdna ironija, o tai padeda sukurti sugestyvų pasakojimą. Skirtingai nei kitų eseistų darbuose, čia nėra tokio stipraus inteligencijos demonstravimo. Pagrindinės esė temos artimos kitų darbe analizuotų eseistų kūrinių tematikai. Skiriamasis Tamošaičio *asmeninės esė* bruožas – rašymo, pasikliaujant atsitiktinumu principas.
6. Giedros Radvilavičiūtės „Suplanuotos akimirkos“ (2004) – tai sąmoju persmelkta gyvenimiška patirtis, kurioje atsiskleidžia vadinamasis moteriškasis rašymas, išskiriantis autorę iš kitų eseistų. Radvilavičiūtės eseistika pasižymi fragmentiškumu, intertekstualumu, stilistinių figūrų gausa. Ji pagrįsta patirtimi, nes esė kuriama kaip išgyvenimų, pojūčių, apmąstymų, akimirų audinys. Skirtingai nei Parulskio ar Beresnevičiaus eseistika, autorė remiasi individualiu požiūriu, emocijomis bei jausmais, atmesdama mitologinio, biblinio ar kultūrinio konteksto dominantę. Tačiau dėmesys kūrybos autorefleksijai jos eseistiką suartintų su Parulskio esė. Radvilavičiūtės *asmeninė esė* ypatingos savo autobiografiškumo elementais, atviru kalbėjimu.
7. Sigitos Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Regimanto Tamošaičio esė – tai *asmeninės esė*. Jose svarbiausia autoriaus „aš“, patirtis, požiūris į pasaulį, į Lietuvos istoriją, mitologiją, literatūrą, į save. Parulskio, Beresnevičiaus, Radvilavičiūtės, Tamošaičio esė – ryškus autorefleksyvumas, autoriai ne tik rašo, bet ir apmąsto tai, ką rašo. Šią rašymo savybę galėtume paaiškinti postmodernizmui būdingu metaliteratūriškumu. Šiuolaikiniai eseistai nepateikia galutinių atsakymų, jie kelia klausimus, į kuriuos atsakyti paliekama skaitytojui. Asmeniškiausia esė būtų Radvilavičiūtės, nes autorė kalba apie savo pačios gyvenimą, kasdienybę, intymiausius potyrius, remdamasi būtent patyrimu ir jausmais. Todėl jos tekstuose svarbus emocinis klodas. Kita vertus, *asmeninės esė* koncepcijos neturėtume kanonizuoti, bet ji gali padėti apmąstyti apskritai teoriškai sunkiau apibrėžiamą esė žanrą.

8. Tyrimas taip pat atskleidė skaitytojo svarbą *asmeninės esė* subžanrui. Adresatas esė tekstuose tampa ne tik pasakojimo proceso dalyviu, bet kartu ir veikiančiuoju asmeniu. Parulskio „pavyzdinis skaitytojas“ skirtųsi nuo Radvilavičiūtės „empirinio skaitytojo“ tuo, kad jis yra pasirengęs sekti pasakojamą istoriją ir autoriaus instrukcijas, Eco terminais kalbant. Parulskio skaitytojas jau iš anksto priima autoriaus autoironiją, žaismingumą ir savitą humorą. Radvilavičiūtės „empirinis skaitytojas“ labiau ieško to, kas jau egzistuoja jo patirtyje, nes ieškoma savo asmeninių išgyvenimų, patirčių, kuriomis ypač sugestyviai ir atvirai dalijasi tekstų autorė. Ir Parulskio, ir Radvilavičiūtės skaitytojas turi savitą „lūkesčių horizontą“. Parulskio esė skatina „pavyzdinio skaitytojo“ sąmonę atsiverti naujiems, dar nepažįstamiems, nepatirtiems horizontams. Galėtume teigti, kad Parulskis formuoja naują skaitytojo „lūkesčių horizontą“. Tokio siekio neturi Radvilavičiūtės „empirinis skaitytojas“, kurio „lūkesčių horizontas“ funkcionuoja identifikuojant tapačias ar artimas patirtis. Kita vertus, autorės moteriška žiūra, vertybės ir praktinės įžvalgos taip pat gali plėsti, (at)naujinti ir skaitytojos, ir skaitytojo žinojimą. Abiejų eseistų tekstuose skaitytojas dalyvauja ir kūrinio kūrimo procese, o tai postmodernistinės literatūros bruožas.
9. Šiame magistro darbe buvo aptarta tik dalis lietuvių eseistikos. Buvo siekta analizuoti ryškiausias *asmeninės esė* tekstus. Esami tyrimo rezultatai, be abejo, yra tikslintini, modifikuotini, interpretuoti. Žinoma, jie galėjo būti ir kitokie, nes daug dėmesio ir pastangų buvo skirta teorinei *asmeninės esė* sampratai. Taigi šis darbas iškėlė nemažai klausimų, o tai reiškia, kad numatoma natūrali darbo tęsimo galimybė.

V. SANTRAUKA

Sigito Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Regimanto Tamošaičio eseistika kaip asmeninė esė: lyginamasis aspektas

Pagrindiniai žodžiai: esė, asmeninė esė, „atviras“ kūrinys, skaitytojas, postmodernizmas, komparatyvistika, „lūkesčių horizontas“, autorius.

Magistro darbo tyrimo objektas – Sigito Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Regimanto Tamošaičio eseistika, kuri analizuojama kaip *asmeninė esė*. Nagrinėjami šie minėtų autorių esė rinkiniai: „Nuogi drabužiai“ (2002), „Miegas ir kitos moterys“ (2005), „Vilkų saulutė“ (2003), „Suplanuotos akimirkos“ (2004), „Vitaminų pardavėjas“ (2007).

Darbo tikslas – analizuoti Parulskio, Beresnevičiaus, Radvilavičiūtės, Tamošaičio eseistiką kaip *asmeninę esė*, atskleidžiant šios esė estetikos ir poetikos ypatybes, eseistų individualumą. Uždaviniai: 1) Pateikti *asmeninės esė* teorines apibrėžtis, nurodant jų ribas ir problemas; 2) Identifikuoti *asmeninės esė* autoriaus mąstymo bei raiškos ypatybes; 3) Nagrinėti lietuvių autorių esė būdingas poetines priemones ir estetines pozicijas; 4) Palyginti skirtingų autorių eseistikos savybes, jų panašumus ir skirtumus; 5) Nustatyti *asmeninės esė* skaitytojo tipus, jų sąryšį su autoriaus institucija ir tekstu; 7) Atskleisti adresato „lūkesčių horizontą“ ir jo reikšmę skaitomų tekstų suvokimui ir interpretavimui.

Tyrimo metodologija – komparatyvistikos teorija, Billo Roorbacho „asmeninės esė“, Umberto Eco „atviro kūrinio“ bei „pavyzdinio skaitytojo“ ir „empirinio skaitytojo“, Hanso Roberto Jausso „lūkesčių horizonto“ koncepcijos. Kadangi *asmeninė esė* dar nėra kanonizuota, pasitelkiamos ir Phillipa Lopate'o bei Michailo Epsteino įžvalgos apie *asmeninės esė* meną.

Tyrimas atskleidė, kad tarp asmeninės esė ir „atviro“ kūrinio esama nemažai bendrų sąsajų, kurias pirmiausia lemia galimybė rašytojui laisviau, kūrybiškiau ir originaliau kurti esė tekstą. Tuo tarpu skaitytojui – ir pavyzdiniam, ir empiriniam – atveriamos platesnės esė teksto suvokimo ir interpretavimo galimybės. Jas lemia ne tik autorių meniniai sprendimai, bet ir individualus „lūkesčių horizontas“.

Parulskio, Beresnevičiaus, Radvilavičiūtės, Tamošaičio eseistika gali būti suvokiama kaip *asmeninė esė*, o tai leidžia įžvelgti specifinių eseistų mąstymo, rašymo ir kūrybos reflektavimo ypatybių. Kita vertus, visos esė atskleidė, kad jas tikslingiausiai apmąstyti postmodernizmo poetikos ir estetikos kontekstuose.

VI. SUMMARY

Essays by Sigitas Parulskis, Gintaras Beresnevičius, Giedra Radvilavičiūtė, Regimantas Tamošaitis as a Personal Essay: The Comparative Aspect.

Keywords: essay, personal essay, “open” creation, reader, post-modernism, comparativistics, “the horizon of expectations”, the author.

The object of the Master’s degree work is essays of Sigitas Parulskis, Gintaras Beresnevičius, Giedra Radvilavičiūtė, Regimantas Tamošaitis, which are analysed as *personal essays*. The following collections of the mentioned authors are analysed: „Nuogi drabužiai“ (2002), „Miegas ir kitos moterys“ (2005), „Vilkų saulutė“ (2003), „Suplanuotos akimirkos“ (2004), „Vitaminų pardavėjas“ (2007).

The aim of the Work is to analyse essays of Parulskis, Beresnevičius, Radvilavičiūtė, Tamošaitis as *personal essays*, revealing peculiarities of these essays and poetry, individuality of essayists. Tasks: 1) to present theoretical concepts of the *personal essay*, by defining their limits and problems; 2) to identify peculiarities of thinking and expression of the *personal essay* author; 3) to analyse poetic aids and aesthetical positions, characteristic to essays of Lithuanian authors; 4) to compare peculiarities of essays of different authors, their similarities and differences; 5) to define types of *personal essay* readers, their links with institution of the author and the text; 7) to reveal the “horizon of expectation” of the addressee and its effect on perception and interpretation of the read texts.

Methodology of the Research – theory of comparativistics, conceptions of “personal essay” by Bill Roorbach, “open creation” and “the model reader” by Umberto Eco, “horizon of expectations” by Hans Robert Jauss. As far as the *personal essay* has not been canonised, insights about art of *personal essays* by Phillip Lopate and Michael Epstein are invoked.

The Research revealed that there are many joint links between personal essay and “open” creation, which are firstly effected by possibility for the writer to create the text of essays in a more free, creative and original manner. Meanwhile for the reader – the model and empirical – wider possibilities of text perception and interpretation are opened. They are affected by artistic decisions of authors, and by the individual “horizon of expectations”.

Essays of Parulskis, Beresnevičius, Radvilavičiūtė, Tamošaitis can be perceived as the *personal essays* and this enables to envisage specific peculiarities of thinking, writing and reflecting the creativity of essayists. On the other hand, all essays revealed that it is rational to consider them in contexts of post-modernistic poetics and aesthetics.

VII. LITERATŪRA

1. Gintaras Beresnevičius, *Vilkų saulutė: eseistika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
2. Sigitas Parulskis, *Nuogi drabužiai: esė rinkinys*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2002.
3. Sigitas Parulskis, *Miegas ir kitos moterys: esė rinkinys*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2002.
4. Giedra Radvilavičiūtė, *Suplanuotos akimirkos: esė rinktinė*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2005.
5. Regimantas Tamošaitis, *Vitaminų pardavėjas:[esė]*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007.
6. Laima Arnatkevičiūtė, „Erdvė ir laikas lietuvių eseistikoje“, *Lituanistika.*, 2005, T. 61, Nr. 1, p. 65.
7. Elena Baliutytė, Elena Baliutytė, „Daugiabalsis lietuvių esė pasaulis“, prieiga per internetą: http://www.booksfromlithuania.lt/index.php?page_id=73, [žiūrėta 2011-04-22].
8. Jūratė Baranova, „Personalioji esė: tarp įspūdžio ir naratyvo“ in: Idem., *Filosofja ir literatūra: priešpriešos paralelės ir sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 389.
9. Jūratė Baranova „Jūratė Baranova. NedisCIPLinuotas rašymas ir jo malonumai (Regimantas Tamošaitis. Vitaminų pardavėjas, 2007)“, prieiga per internetą:<http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/468-t/4699-jurate-baranova-nedisisciplinuotas-rasymas-ir-jo-malonumai-regimantas-tamosaitis-vitaminu-pardavejas.html> [žiūrėta 2011-04-22].
10. Dalia Čiočytė, „Literatūrinė ir kritinė eseistika“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sudarytojas Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 347.
11. Umberto Eco, *Atviras kūrinys: forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*, iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 63.
12. Umberto Eco „Įžengiant į miškus“, *Metai*, 2000, Nr. 8-9
13. Joseph Epstein, *The Norton Book of Personal Essays*, W.W. Norton & company, 1997, p.11.
14. Rimantas Glinskis, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 15-16.
15. Ihab Hassan, *The Postmodern Turn*, Columbus: Ohio State University Press, 1987.
16. Fredric Jameson, „Kultūros posūkis: rinktiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)“, iš anglų kalbos vertė Auksė Mardosaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 21.
17. Hans Robert Jauß „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 17 knyga, LLTI, regis, 2000

18. Vytautas Kubilius, „Komparatyvistika“ in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 241
19. Vytautas Kubilius, *Žanrų kaita ir sintezė*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 196.
20. Phillip Lopate, *The Art of the Personal Essay*, Anchor Books, New York, 1994, p. 23.
21. Evelina Miškūnaitė „Sigito Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės eseistika: estetika ir poetika“ (bakalauro darbas).
22. Toril Moi, *Lyties Teksto politika*, Vilnius: Charibdė, 2001, p. 53.
23. Giedra Radvilavičiūtė „Apie esė... skaitiniai“, prieiga per internetą:
http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=790&kas=straipsnis&st_id=3612 [žiūrėta 2011-04-22].
24. Bill Roorbach, *Contemporary Creative Nonfiction: The Art of Truth*, Oxford University Press, 2001, p. 1–7.
25. Vytautas Rubavičius, „Postmodernusis kapitalizmas“, Vilnius: Kitos knygos, 2010, p. 46.
26. Regimantas Tamošaitis, „G. Beresnevičiaus hegemonija“, *Metai*, 2003, Nr. 7, p. 143.
27. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Komparatyvistikos pagrindai*, Mokomoji knyga filologijos studentams, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 10.

VIII. ANOTACIJA

Evelina Miškūnaitė, „Sigito Parulskio, Gintaro Beresnevičiaus, Giedros Radvilavičiūtės, Regimanto Tamošaičio eseistika kaip asmeninė esė: lyginamasis aspektas“. *Magistro darbas*, vadovas Lekt. Dr. Nerijus Brazauskas, Šiaulių universitetas, Literatūros istorijos ir teorijos katedra, 2011, 53 p.

IX. ANNOTATION

Evelina Miškūnaitė, “The Essays by Sigitas Parulskis, Gintaras Beresnevičius, Giedra Radvilavičiūtė, Regimantas Tamošaitis as a Personal Essay: The Comparative Aspect”. *Master Thesis*, research adviser Lect. Dr Nerijus Brazauskas, Šiauliai University, Department of History and Theory of Literature, 2011, 53 p.

PUBLIKACIJA MAGISTRO DARBO TEMA/ PUBLICATION ON THE THEME OF THE MASTER THESIS:

SMD tezės / Thesis of student’s research work

Miškūnaitė E., „S. Parulskio ir G. Radvilavičiūtės eseistika: „pavyzdinio skaitytojo“ ar „empirinio skaitytojo“ kūrimas?“, *Bakalaurantų ir magistrantų XV mokslo darbų konferencija „Studentų darbai - 2011“*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2011, p. 85.